

Tijdschrift
voor de
Geschiedenis
van de
Kartografie

Caert THRESOOR

JAARGANG 40 ● NR 1 2021

De wandkaart van
Europa van Jodocus
Hondius

Brouwershaven in
het stedenboek
van Blaeu

Martino Martini's
Novus Atlas Sinensis

Een uitgave van de
Barent Langenes Stichting

Redactie Gijs Boink, dr. Kees van Grootheest, Ron Guleij, dr. Reinout Klaarenbeek, Capt. Hans Kok, dr. Ferjan Ormeling, drs. Ester Smit, drs. Reinder Storm, Erik Walsmit. Correctie Engelse teksten Francis Herbert (Londen)

Vormgeving Twin Media bv,
Culemborg

Internet <https://caert-thresoor.nl>
(volledige jaargangen met een vertraging van drie jaar; inhoud en samenvattingen vanaf 1982, aanwijzingen voor auteurs)

Secretariaat R. Storm, p/a Allard Pierson | De Collecties van de Universiteit van Amsterdam, Oude Turfmarkt 129, 1012 GC Amsterdam, E-mail: redactie@caert-thresoor.nl

Barent Langenes Stichting
M. Griffioen, Nieuwstraat 19B
2312 KA, Leiden

Abonnementen en administratie
Abonnementen (alleen per hele jaargang van vier nummers) € 33,00 België € 35,00; Overige landen € 42,00
Losse nummers € 9,00 (exclusief verzendkosten)
Opgave van abonnementen, adreswijzigingen en bestellingen van losse nummers aan: Administratie Caert-Thresoor, Mijerstraat 20, 2613 XM Delft, administratie@caert-thresoor.nl
ABN AMRO, IBAN: NL19ABNA0408579447

ISSN 0167-4994

Copyright Het overnemen of vermenigvuldigen van artikelen is slechts geoorloofd na schriftelijke toestemming van de redactie.

Advertentietarieven Op aanvraag bij administratie@caert-thresoor.nl

De uitgave van dit nummer is mede mogelijk gemaakt door een subsidie van de Stichting Historische Cartografie van de Nederlanden.

Inhoud

JAARGANG 40 • NR 1 2021

Artikelen

3 PAULA VAN GESTEL – VAN HET SCHIP
De wandkaart van Europa van Jodocus Hondius

12 ILJA MOSTERT
Brouw in het stedenboek van Blaeu

Een verzoek van Joan Blaeu aan het Zeeuwse Brouwershaven

15 LIN HONG
Martino Martini's Novus Atlas Sinensis

Zijn methode voor het bepalen van coördinaten

27 Martijn Storms
verlaat de redactie

Rubrieken

28 Kaartencollecties in Nederland

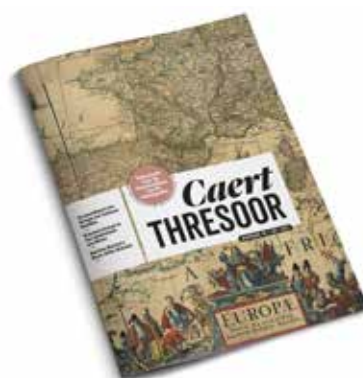
30 Varia Cartographica

34 Besprekingen

37 Nieuwe literatuur en facsimile-uitgaven

BEELDOMSLAG: DETAIL VAN AFBEELDING 2, PAGINA 4/5

De wandkaart van Europa van Jodocus Hondius, Collectie Allard Pierson Universiteit van Amsterdam, HB-KZL VI 14 D 10.

DE WANDKAART VAN EUROPA VAN JODOCUS HONDIUS

◉ PAULA VAN GESTEL – VAN HET SCHIP ◉

In de collecties van het Allard Pierson / De Collecties van de Universiteit van Amsterdam (UVA) bevindt zich een uniek exemplaar van de wandkaart van Europa van Jodocus Hondius. Dit exemplaar overleefde de eeuwen door de manier waarop het is bewaard: de kaart (totaal formaat 104 x 126 cm), gedrukt op zes bladen (elk 52 x 42 cm), is in twintig rechthoekige delen van 31,5 x 21 cm elk gesneden, op karton geplakt en als een boek in een cassette bewaard, waardoor de kaart in perfecte staat is en prachtig van kleur. Plaatsnamen zijn op de achterkant van de twintig segmenten geschreven, corresponderend met de plaats op de kaart op de voorkant.

P.J.W. VAN GESTEL-
VAN HET SCHIP

is projectleider, eindredacteur en onderzoeker aan de Universiteit van Amsterdam in de historische kartografie bij de onderzoeksgroep Explokart.

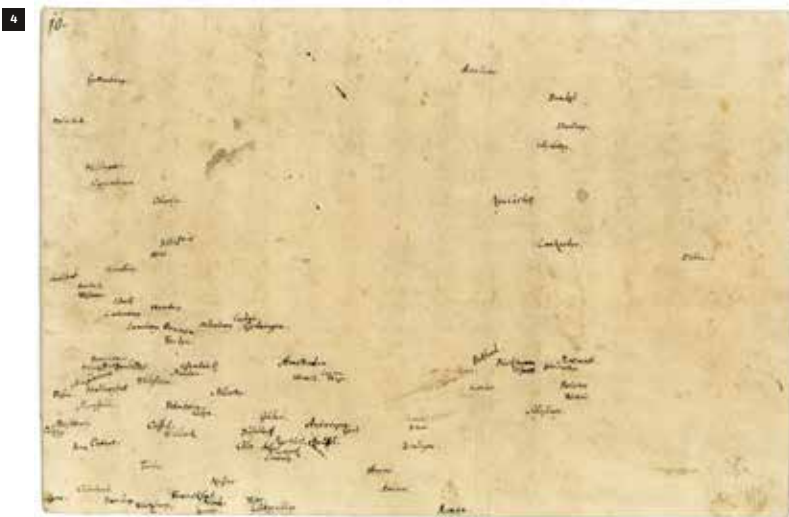

1 De cassette waarin de twintig segmenten worden bewaard.

De kaart heeft als titel *EUROPÆ | NOVA DESCRIPTIO | Auctore Iodoco Hondio*. Er wordt geen jaar of plaats van publicatie genoemd. In de catalogus van de UVA wordt de kaart gedateerd op ca. 1615 en daarom toegeschreven aan Jodocus Hondius junior (1594-1629). Zijn vader, Jodocus Hondius senior overleed in 1612.

In het kader van het Explokartonderzoek naar alle in de Nederlanden gedrukte wandkaarten, dat de auteur samen met prof. dr Günter Schilder uitvoert, wordt deze kaart uiteraard beschreven. In dit onderzoek komen ruim 250 wandkaarten aan de orde. Vanwege de chronologische ordening per gebied is het goed mogelijk om kaartbeelden en bronnen van de opeenvolgende uitgaven te vergelijken.

Het jaar ca. 1615 als datum van uitgave is gebaseerd op een vermelding in het kaartbeeld bij een niet bestaand eilandje onder IJsland met het bijschrift: *Anno 1613 by de Bischaiers beseilt*.

3 4 Blad 10 voorzijde en achterzijde. Op de achterzijde de plaatsnamen in handschrift.

2 De wandkaart van Europa van Jodocus Hondius, Collectie Allard Pierson Universiteit van Amsterdam, HB-KZLVI 14 D 10.

Er volgt dan een periode van vijftig jaar waarin geen enkele nieuwe wandkaart van Europa verschijnt. Er zijn alleen verschillende heruitgaven van de kaart van Willem Jansz. Blaeu, eerste uitgave 1608 en vervolgens in 1612, 1624, vóór 1652, 1655 en na 1657, zonder wijzigingen in het kaartbeeld.¹ Hierop komt dit eilandje niet voor.

De eerstvolgende nieuwe wandkaart van Europa werd uitgegeven door Joan Blaeu in 1659 in een set van zes wandkaarten, elk in zes bladen, van Europa, Azië, Zuidoost-Azië, Afrika, Noord-Amerika en Zuid-Amerika. Deze kaarten zijn uitvoerig in de literatuur beschreven omdat ze voorkomen in de drie zogenaamde 'reuzenatlassen' in London, Berlijn en Rostock, die Joan Blaeu in de jaren 1662-1665 samenstelde.²

Bij vergelijking viel direct op dat het kaartbeeld van Europa van Joan Blaeu exact overeenkwam met de bovengenoemde kaart van Hondius. Bij analyse van het kaartbeeld werd duidelijk dat het hier om dezelfde koperplaten ging. De toewijzing aan Jodocus Hondius junior en de datering van ca. 1615 kon dus niet juist zijn. De auteursnaam op de kaart is van de enige Jodocus Hondius die nog leefde in het begin van de jaren vijftig van de zeventiende eeuw, de kleinzoon van de oprichter van dit familiebedrijf, Jodocus Hondius III (1624-1655).

Maar ook de inhoud van het kaartbeeld maakt duidelijk dat de vervaardiging heeft plaatsgevonden rond 1650. De geografische lengte van de Middellandse Zee is 50° (in werkelijkheid is dit 40°). In het eerste deel van de zeventiende eeuw was 55° gangbaar. Hondius begrenst het kaartbeeld in het noorden zodat Spitsbergen en Novaya Zemlya buiten bestek vallen. Wél is nog *Beeren Eylandt* (Beren Eiland) te zien. Hij heeft het kaartbeeld sterk verbeterd, zowel ten opzichte van Blaeu 1608 als ten opzichte van de kaart van zijn grootvader van 1595.³ Hij gebruikte alle beschikbare bronnen uit de jaren 1620 tot 1650.

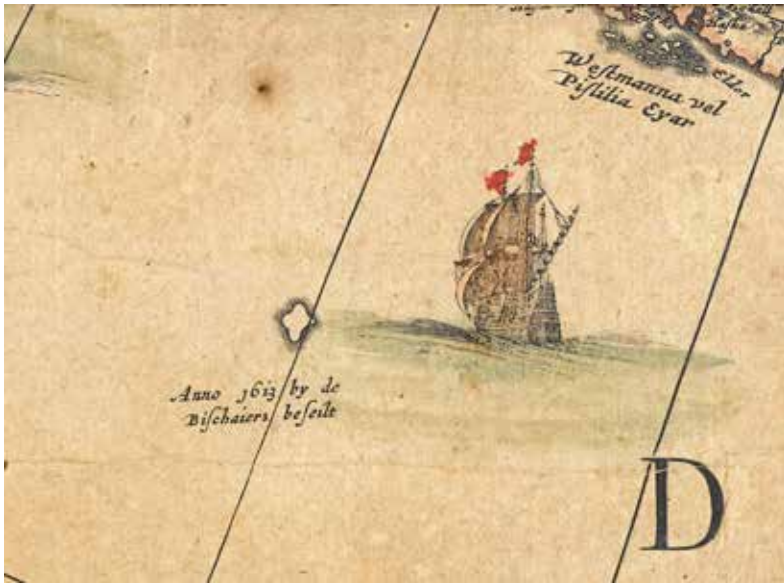
De Britse eilanden zijn correcter van vorm. De weergave komt het meest overeen met de kaart van Johannes Janssonius, gepubliceerd in 1639 in de Duitse editie van de *Novus Atlas*.⁴ Scandinavië met de Botnische Golf, de Finse Golf en de Witte Zee is ontleend aan de wandkaart van Noord-Europa van Henricus Hondius uit 1635: *Regnorum Sueciae Daniae et Norvegiae Descriptio*, die weer is gebaseerd op die van Andreas Bureus uit 1626.⁵ Dat geldt echter niet voor Denemarken, waarvan het kaartbeeld het meest lijkt op de kaart van Johannes Janssonius: *Regni Daniae* 1629, in 1644 gepubliceerd in de *Novus Atlas*.⁶ De weergave van IJsland komt geheel overeen met de vóór 1629 door Jodocus Hondius II uitgegeven kaart van Joris Carolus.⁷ Deze was in dienst van de Noordsche

Compagnie en van de VOC en reisde in 1616, 1617 en 1618 via IJsland naar het noordwesten om te zoeken naar de noordwestpassage.⁸ Het reeds genoemde eilandje ten zuiden van IJsland komt voor het eerst zonder naam voor op de manuscriptkaart van Hessel Gerritsz. uit ca. 1628: *Carte Geographique des Costes et des bords de Mer*⁹ en met benaming op *Carte nautique des bords de mer de Nort*, ca. 1628.¹⁰ Hessel Gerritsz. beschikte over de meest recente geografische kennis over de poolgebieden. De *Bischaiers* (*Biskayers*) waren walvisvaarders uit Baskenland die al aan het eind van de zestiende eeuw in deze regio veel ervaring hadden in het jagen met harpoenen. In Oost-Europa zijn veel bossen ingetekend, maar de rivier de Dwina is gedetailleerd weergegeven met veel plaatsnamen langs beide oevers, ontleend aan Isaac Massa. Dit geldt ook voor de weergave van de Zwarte Zee en de Zee van Azov en de loop van de rivieren eromheen. Henricus Hondius publiceerde de kaart van Massa vanaf 1633 in de Mercator-Hondiusatlas.¹¹

JODOCUS HONDIUS III (1624-1655)

Over Jodocus Hondius III is niet veel bekend. Hij werkte in de jaren 1650 tot 1655 als kaartmaker en kunstverkoper in Amsterdam, eerst in de *Staelstraat* (1652), daarna *aan 't op-gaan der Beurze* (1652-1654) en tenslotte in de *Hartenstraat* (1654-55) en hij voerde nog het uithangbord van zijn grootvader *in den Wackeren Hont*.¹² Het is mogelijk dat hij in samenwerking met Joan Blaeu, of in opdracht van Blaeu deze set van zes wandkaarten heeft ontworpen. Het zou zelfs kunnen dat hij werkzaam was in het bedrijf van Blaeu, want het is niet waarschijnlijk dat hij al op zo jonge leeftijd de financiële middelen bezat om een dergelijk groot project van in totaal 36 nieuwe koperplaten in eigen beheer uit te voeren. Een indicatie van de kosten van een dergelijk project wordt duidelijk uit een contract tussen de uitgevers Johannes Janssonius en Henricus Hondius met de graveurs Sijmons. Van Hamersfeldt en Salomon Rogiers van 11 maart 1630, waarin de graveurs zich verplichten om 36 kaarten te graveren voor honderd gulden per plaat.¹³ En daar is de prijs van de koperplaat zelf niet bij inbegrepen.

Mogelijk was deze samenwerking voor Blaeu ook noodzakelijk, omdat hij de heruitgave van de wandkaart van de wereld in twintig bladen van 1655-1658 in voorbereiding had, de *Atlas van China* (1655), de laatste delen van de zesdelige *Theatrum Orbis Terrarum* (1649-1655), de stedenatlas *Toonneel der Steden* (1649-1652), de drie exemplaren van de reeds genoemde reuzenatlassen en veel werk moest verrichten voor de eerste uitgave van de twaalfdelige *Atlas Maior* (1662).

5

5 Het naamloze eilandje onder IJsland.

6 De wandkaart van Europa van Joan Blaeu 1659 in de Klencke Atlas in Londen. Collectie British Library, Klencke Atlas, Maps K.A.R.(3).

6

7

7 **'De Vrouw met de luit'**,
1664. Johannes Vermeer.
Metropolitan Museum of Art,
New York.

8 **De gewijzigde
titelcartouche** met de naam
van Joan Blaeu. Collectie
British Library, Kléncke Atlas,
Maps K.A.R.(3).

8

De constatering dat de kaart van Europa van Jodocus Hondius III gelijk is aan die van Joan Blaeu 1659, maakt het denkbaar dat hij ook een aandeel heeft gehad in de samenstelling van de andere vijf wandkaarten van Joan Blaeu in deze set. Dat is echter niet af te leiden uit de kaartbeelden. Alleen van Europa kennen we dit enige exemplaar met de naam van Hondius, zonder omringende teksten. Dat deze teksten er wel zijn geweest bewijst het schilderij van Johannes Vermeer (ca. 1664) in het Metropolitan Museum of Art in New York.¹⁴

Hierop staat de kaart van Europa duidelijk met omringende tekst afgebeeld. Maar het is niet vast te stellen of deze tekst van Hondius is of van Blaeu.

Op de andere vijf wandkaarten staat het impressum van Joan Blaeu en op Europa staat in de tweede uitgave de naam van Joan Blaeu op de plaats waar eerst Hondius stond. In de drie reuzenatlassen echter worden de gemonteerde kaarten aan drie zijden omgeven door een uitgebreide tekst in het Latijn, Nederlands en Frans, waarin het afgebeelde gebied uitgebreid wordt toegelicht. Onder deze teksten staat het impressum van Jodocus Hondius: *AMSTELODAMI, Apud IODOCVM HONDIVM* en in de titelcartouche op de kaart: *AMSTELODAMI, Apud IOANNEM BLAEV* (zie tabel).

In zijn verkoopcatalogus van 1655¹⁵ vermeldt Joan Blaeu naast het restbestand van de continentkaarten van zijn vader van 1608 reeds de nieuwe serie, die in 1659 door hemzelf ondertekend, in een tweede en derde uitgave verscheen:

Catalogvs Librorvm et Tabularum ... Joannem Blaeu, MDCLV: (p.17)

Quatuor mundi partes in 6 tabulas divisæ | Europa | Asia | ... insulæ Asiaticæ | Africa | Americæ Meridionalis | ... Septentrionalis.

DE TEKSTEN RONDOM DE WANDKAARTEN

Uit de inhoud van de teksten valt ook af te leiden dat de vervaardiging rond 1650 heeft plaatsgevonden. Zo toont de tekst van de wandkaart van Zuidoost-Azië, waar eveneens Hondius' impressum onder staat, de resultaten van de expeditie van Jan Carstensz. naar Carpentaria in 1623 en de resultaten van de reis van Abel Jansz. Tasman naar Tasmanië, Nieuw Zeeland (1642/43) en de noordkust van Australië (1644).

De wandkaart van Afrika toont ten opzichte van de voorgaande kaarten een uitbreiding met een groot aantal toponiemen langs vooral de westkust, waaronder veel Nederlandse namen. Langs rivieren, meren en gebergten zijn de grenzen van de verschillende Afrikaanse gebieden in stippellijn aangegeven. De Nederlandse namen zijn verzameld uit een aantal zeekaarten en reisjournalen van de West-Indische Compagnie, waar vooral de naam van Johannes Vingboons aan verbonden is. Er is een relatie met een pamflet dat Hondius III zelf in 1652 publiceerde:

Klare Besgryving Van Cabo de Bona Esperanca; met de By-gelegen Kust naar Angola toe, Van Cabo Negro af. t'Amsterdam, By Jodocus Hondius; Land-en Zee-kaart-maker, aan 't op-gaan der Beurze in den Wakkeren Hond, Anno 1652. Hij geeft in dit pamflet een gedetailleerde beschrijving van de "Ondekking, Benaaming, Gelegendheid, Verdelling en Betrekking. Als ook de Hoedanigheden der Elementen, Bestandige Stoffen, Gewassen, en Dieren; Ende ook des Volks Nature, in Wezen, Zeden, en Staat; med de Bezonderheden van dien. Alles met veel moeyten zeer vlijtig by een getogen, en vervolgens Duydelijk Besghreven."¹⁶

Hij refereert onder andere aan het *Itinerario* van Van Linschoten, aan Francisco Pigafetta, Van Spilbergen, Pierre d'Avity, Seyger van

Hondius III ca. 1653/Joan Blaeu 1659 zes wandkaarten in zes bladen

	Europa	Azië	Afrika	Noord-Amerika	Zuid-Amerika	Zuidoost-Azië
Jodocus Hondius III ca. 1653	Auctore Hondio, Geen tekst, UBA segmenten					
Joan Blaeu excudit 1659 met tekst van Hondius		Klencke, Rostock	Klencke	Rostock, Klencke	Klencke	Klencke, Rostock
Joan Blaeu excudit 1659 met tekst van Blaeu	Klencke, Rostock, Maurits	Maurits	Maurits, Rostock	Maurits	Maurits, Rostock	Maurits

Rechteren, Cornelis Matelief, Pieter Both en andere reisjournalen vanaf 1595. Op pagina 10 van dit pamflet noemt hij in twee noten (e en g) als bron de *Carte general van Africa of Æthiop. Inferior*, bij een beschrijving van *Vaby Lacus* en de daaruit stromende rivier *Camissa*, die volgens de *nieuste Land-kaarten* uitmondt in de *Cabo de Natal*. De benaming *Æthiopia Inferior*, zuidelijk Afrika vanaf *Zaire Lacus*, wordt als zodanig op de wandkaart van Afrika vermeld. Mogelijk duidt de *Carte General* op de wandkaart. In het pamflet is een kaart op de wandkaart. In het pamflet is een kaart van Zuid-Afrika opgenomen met het impressum van Hondius III en zijn adres. Het valt op dat de benaming *Caffaria* ook voorkomt op de wandkaart. Ik heb deze naam niet op eerdere kaarten van Afrika aangetroffen. *Caffaria* wordt uitvoerig in het pamflet beschreven.

CONCLUSIE

Er kan worden vastgesteld dat de wandkaart van Europa in de collectie van de Universiteit van Amsterdam door Jodocus Hondius III is vervaardigd en gedateerd kan worden tussen 1650 en 1655.

Met uitzondering van Europa in deze set van zes wandkaarten is van de andere vijf geen exemplaar bekend met de naam van Hondius in de titelcartouche. Er is op deze kaarten ook geen spoor zichtbaar, dat er op zou kunnen wijzen dat zijn naam er wel heeft gestaan. De andere vijf wandkaarten zijn mogelijk door hem ontworpen of voorbereid. Het is ook mogelijk dat zijn dood in 1655 heeft verhinderd dat hij het hele project kon voltooien en dat hij alleen de teksten heeft kunnen schrijven en van zijn impressum heeft kunnen voorzien. Zolang geen nieuw nog onbekend exemplaar van een van de wandkaarten uit de set ontdekt wordt, waarop Hondius' naam als auteur staat vermeld, blijft het antwoord open staan.

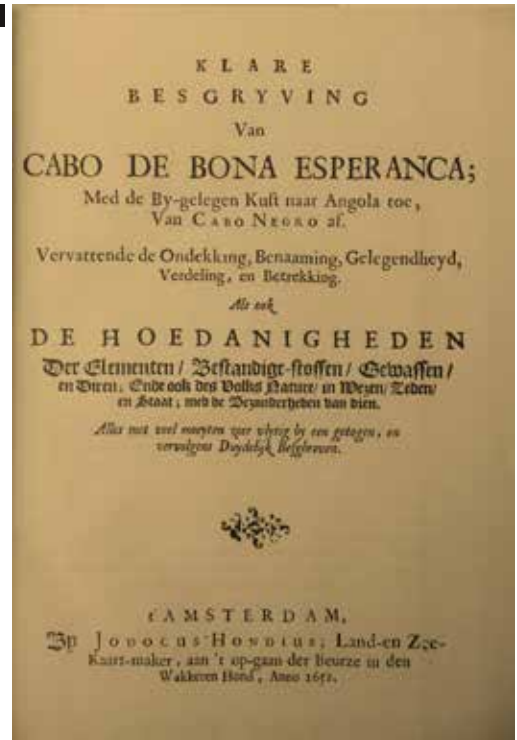
SUMMARY

Jodocus Hondius's wall map of Europe (c. 1603 [i.e., c. 1653]) / Paula van Gestel – van het Schip

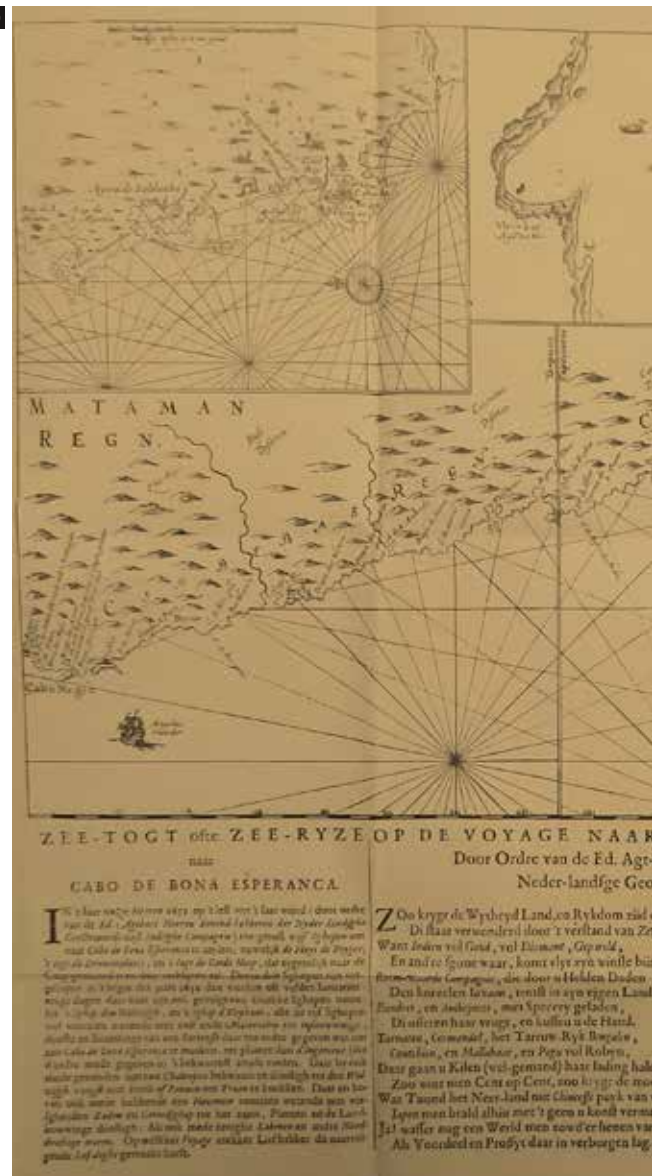
The collection of Allard Pierson / Special Collections of the University of Amsterdam contains a unique copy of Jodocus Hondius's wall map of Europe. Until now it was believed that this map was made by Hondius Sr. around 1603. Recent research has shown that this is not the case. The map was made in c.1653 by his grandson Jodocus Hondius III.

This conclusion means that Joan Blaeu's set of continent maps from 1659 must be a second edition. The plates of the Europe map are identical to those of Blaeu. There is no known copy of Europe with a surrounding text, but texts around Blaeu's maps of Asia, Africa and America are signed by Hondius.

9

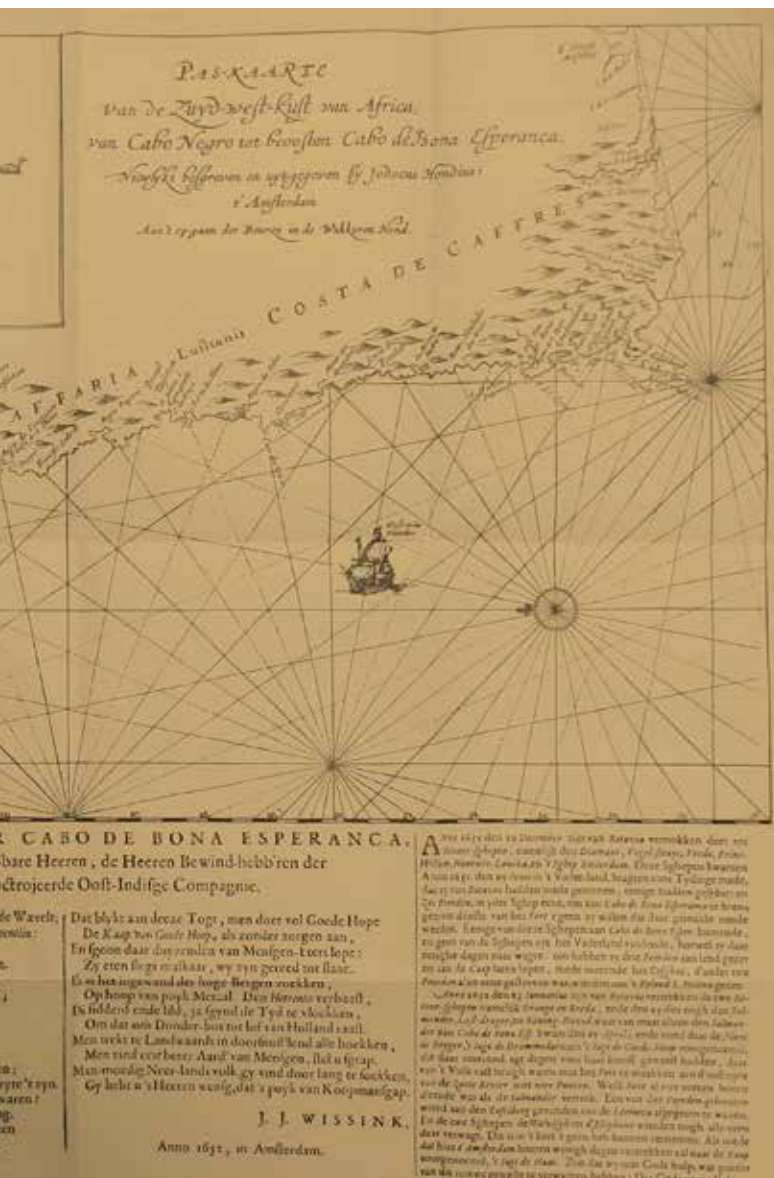

10

9 De titelpagina van het pamflet dat Hondius III in 1652 publiceerde. Den Haag, Koninklijke Bibliotheek, 113 F 41.

10 De kaart in het pamflet met een beschrijving van Kaap de Goede Hoop en een gedicht van J.J. Wissink, 1652. Een los gekleurd exemplaar bevindt zich in het Maritiem Museum Rotterdam, K 47.

LITERATUUR

Barber, P. & T. Harper. 2010. *Magnificent maps. Power, Propaganda and Art.* London: The British Library.

Brink, P. van den & J. Werner. 1989. *Gesneden en gedrukt in de Kalverstraat. De kaarten- en atlassen drukkerij in Amsterdam tot in de 19e eeuw.* Utrecht: Hes Uitgevers.

Gruys, J. & J. Bos (ed). 1999. *Adresboek Nederlandse Drukkers en Boekverkopers tot 1700.* Den Haag, Koninklijke Bibliotheek.

Harper, T. 2010. An Extraordinary Atlas, 35-39. The Klencke Atlas at the British Library. In: *Imcos Journal* 122. London.

Koeman, C. 1967. Jodocus Hondius & Petrus Kaerius. *Nova Totius Europae Descriptio*, Amsterdam 1595. In: *Imago Mvndi*, supplement no. 5. Amsterdam: Nico Israel.

Krogt, P. van der. 1997. *Koeman's Atlantes Neerlandici. New ed. vol. I: The folio Atlases published by Gerard Mercator, Jodocus Hondius, Henricus Hondius, Johannes Janssonius and their successors.* 't-Goy- Houten: Hes & de Graaf.

Schilder, G. 1996. *Monumenta Cartographica Neerlandica V.* Alphen aan den Rijn: Canaletto.

-- 2000. *Monumenta Cartographica Neerlandica VI.* Alphen aan den Rijn: Canaletto.

-- 2007. *Monumenta Cartographica Neerlandica VIII.* Alphen aan den Rijn: Canaletto.

-- 2013. *Monumenta Cartographica Neerlandica IX.* Houten: Hes & de Graaf Publishers.

-- 2017. *Early Dutch Maritime Cartography. The North Holland School of Cartography (ca.1580-ca.1620).* Leiden: Brill | HES & De Graaf.

Welu, J. 1975. Vermeer: His Cartographic Sources, 529-547. In: *The Art Bulletin* 57.

NOTEN

1 De wandkaart van Europa van Willem Jansz. Blaeu, in vier bladen, verscheen in 1608 en 1612 bij hemzelf, daarna in 1624 bij Henricus Hondius, vóór 1652 bij Claes Jansz. Visscher en in 1655 en na 1657 bij Nicolaes Visscher. (Schilder 1996, 77-80, 101-124 met facsimile. Schilder 2013, 47-52).

2 Berlin, Deutsche Staatsbibliothek, Atlas des Großen Kurfürsten, IV. Gemonteerd en gekleurd met tekst. (Ook wel genoemd de 'Maurits Atlas'). London, British Library, Klencke Atlas Maps K.A.R.(3). Gemonteerd met tekst. Harper 2010, nr.3. Barber & Harper 2010, 92-93. Rostock, Universitätsbibliothek, Rostock Atlas, III. Gemonteerd en gekleurd met tekst. De andere vijf genoemde wandkaarten zijn ook in deze atlassen opgenomen.

3 *NOVA TOTIVS EVROPAE DESCRIPTIO. Auctore I. Hondio. [Amsterdam] Deo propitio | Jodocus Hondius unâ | cum affine Petro Kærio | Flandri, cælarunt Anno Domini | 1595. Excusum in ædibus Iud. Hondii.* Tien bladen, 147 x 179 cm. Cambridge Mass. Harvard College Library, *51-2509 PF. Nürnberg, Staatsarchiv, Karten und Pläne, 1150. Koeman 1967 with facsimile. Schilder 2007, 128-130, 225-227.

4 Van der Krogt KAN I 1997, 5000:1D.

5 Schilder MCN IX 2013, Chapter X.

6 Van der Krogt KAN I 1997, 1500:1C.1.

7 Van der Krogt KAN I 1997, 1250:2.1.

8 Schilder 2017, 508-534.

9 Schilder MCN IX 2013, 356-357.

10 Schilder MCN IX 2013, 354-355.

11 Van der Krogt KAN I 1997, 1800:1B.

12 Van den Brink & Werner 1989, 108. Gruys & Bos 1999, 71.

13 Schilder 2000, 24-26.

14 Welu 1975, 529-547.

15 Paris, Bibliothèque Nationale, Q 8585.

16 Exemplaren: Den Haag, Koninklijke Bibliotheek, 113 F 41. Den Haag, Nationaal Archief, DEP 394 B 12. Leiden, Universitaire Bibliotheken, 1365 G 7.

BROUW IN HET STEDENBOEK VAN BLAEU

Een verzoek van Joao Blaeu aan het Zeeuwse Brouwershaven

◦ ILJA MOSTERT ◦

De stedenatlas van Joao Blaeu is vermaard in binnen- en buitenland. De lezer kan zich vergapen aan honderden stadsplattegronden en beschrijvingen van Nederlandse en Vlaamse steden. Voor het vergaren van informatie voor dit omvangrijke werk heeft Blaeu zich grote moeite getroost, maar hoe ging hij te werk? Door een brief die hij in 1649 naar het Zeeuwse stadje Brouwershaven stuurt, krijgt u een kijkje in de keuken van deze wereldberoemde drukker en kartograaf.

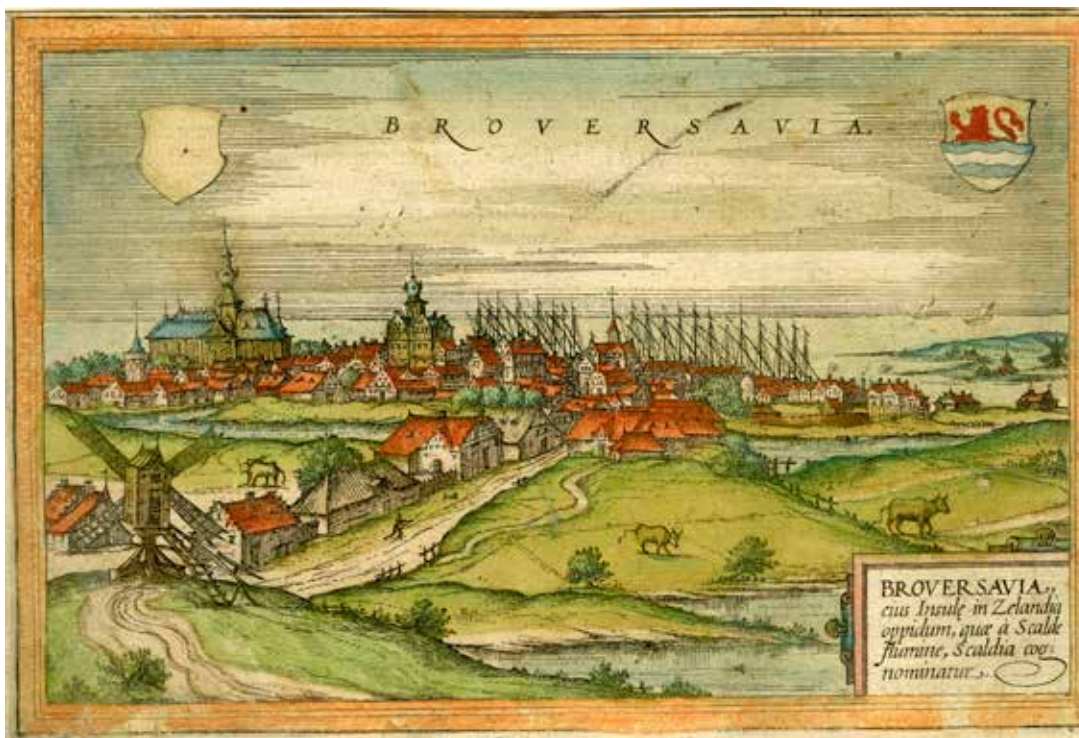
DRS. A.H.E. MOSTERT studeerde archeologie aan de Universiteit van Amsterdam. Tegenwoordig is hij werkzaam bij zowel het Gemeentearchief Schouwen-Duiveland als het Zeeuws Archief. In de archieven doet hij soms een leuke vondst die het waard is om aan een groter publiek te presenteren.

Spaanse juk van zich af te werpen, iets wat in 1648 realiteit wordt. Een jaar later verschijnt de Latijnse stedenatlas *Novum ac Magnum Theatrum Urbium*. In zijn voorwoord memoreert Blaeu nadrukkelijk bovengenoemde strijd en omschrijft de vrede als: “*Felices nos verè, qui vivimus hoc fæculo!*” (vrij vertaald “Hoe gelukkig zijn we dat we deze tijd mogen meemaken”).¹

Hoe is het Blaeu gelukt om dit monumentale werk samen te stellen? Tijd om persoonlijk alle steden te bezoeken heeft hij niet. In zijn betoog aan de lezer licht hij al enigszins een tipje van de sluier op over de manier waarop hij de informatie voor de

In de periode dat Joao Blaeu werkzaam is (circa 1630-1673), floreert de Republiek. Amsterdam neemt een centrale positie in als het gaat om internationale handel en de welvaart groeit. Dit vormt een ideale afzetmarkt om spectaculaire boeken, atlassen en globes aan de man te brengen. Vanaf 1638, het jaar waarin Joao Blaeu de drukkerij en uitgeverij van zijn vader Willem Jansz. Blaeu overneemt, heeft hij een complete beschrijving van de wereld voor ogen. Zijn ambitie mondt in 1662 uit in de wereldberoemde *Atlas Maior* die met bijna zeshonderd kaarten de wereld voor zover die toen bekend was weergeeft. Voordat het zover komt, stort hij zich vol overgave op een atlas van de steden in de Nederlanden, waarbij een onderscheid wordt gemaakt tussen de steden die vallen onder de Staten-Generaal en de steden die onder Spaans gezag behoren. Deze verdeling is terug te zien in de twee banden waaruit de atlas bestaat. Het is een verwijzing naar de strijd die de noordelijke gewesten decennialang hebben gevoerd om het

2

stedenatlas heeft verkregen. Voor de grote steden kan hij gebruik maken van bestaande plattegronden en beschrijvingen die de 'begeerte' van de lezer 'vernoegen sullen'.² Voor de wat kleinere plaatsen ligt dit anders en kan hij de informatie "sonder gunst en bevel der Magistraten, uyt de archiven en stads boecken niet verkrijgen". Hij doet een beroep op zijn vrienden "om al 't gene by te brengen, dat tot eer en cieraet van hun geboortestadt konde strecken". Hij maakt echter vaak gebruik van plattegronden en stadsbeschrijvingen die eerder zijn verschenen. Inzake zijn woonplaats Amsterdam ondervindt hij uiteraard geen problemen om een reeds bestaande plattegrond en beschrijving te vinden. Voor de steden in Zeeland heeft Blaeu het geluk dat door Boxhorn in 1644 een heruitgave van de *Chroniick van Zeelandt* op de markt is gebracht.³

VERZOEK EN INSTRUCTIE AAN BROUWERSHAVEN

In deze uitgave worden de Zeeuwse steden, uitgezonderd die in het huidige Zeeuws-Vlaanderen liggen, beschreven. Iets waar Blaeu dankbaar gebruik van heeft gemaakt. De beschrijving in de Latijnse uitgave van Blaeu is weliswaar korter, maar de inhoud is regelrecht ontleend aan de kroniek van Boxhorn. Bij de grotere steden voegt hij een plattegrond toe, waaronder eentje van Zierikzee. De vervaardiger van deze plattegrond is Josua van den Ende die korte tijd in de Kinderstraat te Zierikzee woont. Hij werkt als graveur voor de firma Blaeu maar is ook een huisvriend van de familie. Van Brouwershaven, de andere stad op Schouwen-Duiveland, is alleen een beschrijving aanwezig. Een gegeven waar Joan Blaeu graag verandering in wil brengen bij de Nederlandse uitgave van de

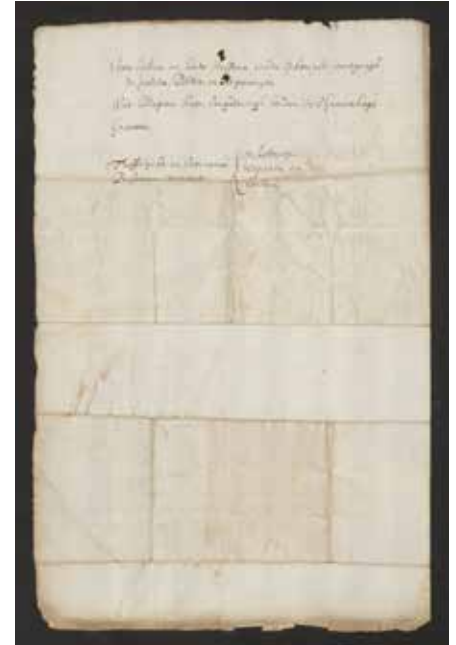
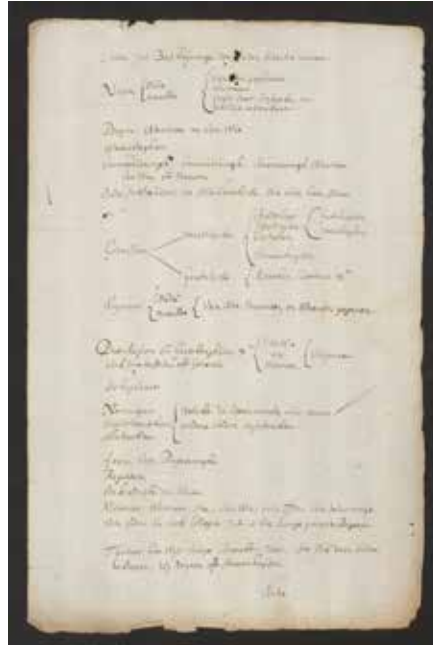
stedenatlas die hij voornemens is uit te geven. Hij stuurt op 30 december 1649 een brief, geadresseerd aan de secretaris van Brouwershaven die hij niet bij naam kent, met een verzoek tot medewerking.⁴

Hij is voornemens "het stedeboek van dese Nederlanden in onse gemeyne taele laeten vuytgaen" waarin hij graag de stad Brouwershaven zou opnemen 'tot haerder eere'. Hiervoor verzoekt hij een "afteekeninge ende beschrijvinge volgens dese medegaende instructie [...] te seynden die verhope inde archiven sullen berusten". Deze stukken dienen uiteindelijk "tot vermaertheit ende eere vande selve stadt ende Magistraat int selve boeck". Slinks doet hij een beroep op de ijdelheid van de leden van het stadsbestuur om ze te laten instemmen met zijn verzoek. De instructie waar Blaeu over rept is bijgevoegd en geeft puntsgewijs aan waar de beschrijving aan moet voldoen.

In de vergadering van de vroedschap van Brouwershaven van 1 april 1650 wordt de brief van 'Jan Blauw, Caert en Const verkooper binnen Amsterdam' besproken.⁵ Van de privileges, regenten, zeediepten tot aan de inwoners van de stad, Blaeu wil alles weten "om alle de selve in seker stedeboek [...] te stellen tot eere en cieraet" van Zeeland. De bestuurders van Brouwershaven zijn enthousiast over het plan en besluiten eenstemmig de zaak "eerstdaechs" bij de hand te nemen en een schrijver aan te wijzen. Enkele maanden later, op 3 september 1650, wordt de beschrijving publiekelijk voorgelezen en door de leden van het stadsbestuur goedgekeurd en bekrachtigd. Door het ontbreken van de stadsrekening van het jaar 1650 is het niet duidelijk wie de tekst heeft geschreven. Het blijft helaas bij een beschrijving, een aftekening van de stad wordt niet gemaakt.

¹ Joan Blaeu werd in 1663 door Jan van Rossum geportretteerd. Zijn linkerhand rust op een tellurium. Waarschijnlijk een verwijzing naar de grenzeloze ambitie van Blaeu om hemel en aarde in kaart te brengen. Amsterdam Museum, inv.nr. SA-28705.

² Een zestiende-eeuwse weergave van Brouwershaven uit de *Civitates Orbis Terrarum* van Braun en Hogenberg. Gemeentearchief Schouwen-Duiveland, THA-545.

UITKOMST VOOR BROUWERSHAVEN

De Nederlandse editie van de stedenatlas, *Tooneel der steden van de [...] Nederlanden*, verschijnt in 1652 op de markt.⁶ Van steden als Middelburg, Veere en Zierikzee is naast een beschrijving ook een plattegrond afgebeeld. Naar deze steden is geen brief verzonden omdat Blaeu gebruik heeft kunnen maken van een reeds bestaande plattegrond. Bij sommige steden, dus ook Brouwershaven, ontbreekt een aftekening van de stad. Joan Blaeu schrijft aan zijn beminde lezers: “Nademaal ick de Aftekeningen van eenige steden van Zeelandt tot noch toe niet heb konnen bekomen, geef ick u evenwel de Beschrijvingen der selve”. De beschrijving van Brouwershaven bevat onder meer informatie over de plaatsnaam, over een slag die in 1424 werd geleverd, de fortificaties rondom de stad en de voornaamste beroepen die in het stadje worden uitgeoefend. Daarnaast worden enkele

“geleerde mannen” zoals de zestiende-eeuwse theoloog Petrus van Brouwershaven opgevoerd. Het is opvallend dat Jacob Cats, de beroemdste zoon van Brouwershaven, niet wordt genoemd maar wel zijn oom Matthias Cats.

Het verzoek aan Brouwershaven, mét bijgeleverde instructie, laat goed zien hoe Joan Blaeu in enkele gevallen te werk moet zijn gegaan bij het samenstellen van zijn stedenatlas. Zeer waarschijnlijk heeft hij met andere steden ook gecorrespondeerd, maar zijn deze verzoekschriften niet meer bewaard gebleven of nog niet ontdekt in de archieven. Die van Brouwershaven is in ieder geval niet langer meer onbekend.

3 De brief die Joan Blaeu op 30 december 1649 aan het stadsbestuur van Brouwershaven schreef, inclusief een uitgebreide instructie waar de beschrijving aan moest voldoen. Gemeentearchief Schouwen-Duiveland, Archief Stad Brouwershaven (5002.1), inv.nr.29.

SUMMARY

Brouwershaven in Blaeu's city book : A request from Joan Blaeu to Brouwershaven in Zeeland / Ilja Mostert

Joan Blaeu often used existing descriptions and plans to compile his atlases of Dutch cities. For some cities, often smaller in size, this information was not available. In order to obtain reliable data, he would send an information request to the city councils. On December 30, 1649, he sent to Brouwershaven in Zeeland such a request, including extensive instructions on how to formulate the description of that city. This letter provides us a beautiful and unique insight into his working method when compiling his city atlases.

BRONNEN EN LITERATUUR

Blaeu, J. 1649. *Novum ac magnum theatrum urbium Belgicae Foederatae en Novum ac magnum theatrum urbium Belgicae Regiae*. Amsterdam: Joan Blaeu.

Blaeu, J. 1652. *Tooneel der steden van de Vereenighde Nederlanden en Tooneel der steden van 's Konings Nederlanden*. Amsterdam: Joan Blaeu.

Boxhorn, M.Z. 1644. *Chroniick van Zeelandt, eertijds beschreven door d'heer Johan*

Reygersbergen. Middelburg: Zacharias en Michiel Roman.

Donkersloot-de Vrij, M. 1992. *Drie Generaties Blaeu, Amsterdamse cartografie en boekdrukkunst in de zeventiende eeuw*. Zutphen: Walburg Pers.

Krogt, P. van der, 2010. *Koeman's Atlantes neerlandici, volume IV, 't Goy-Houten: HES & De Graaf.*

NOTEN

- 1 Blaeu 1649.
- 2 Donkersloot-de Vrij 1992, 69.
- 3 Boxhorn 1644.
- 4 Zeeuws Archief, Archief Stad Brouwershaven

(toegang 5002.1), inventarisnummer 29.

5 Zeeuws Archief, Archief Stad Brouwershaven (toegang 5002.1), inventarisnummer 3.

6 Van der Krogt 2010, 343.

MARTINO MARTINI'S NOVUS ATLAS SINENSIS

Zijn methode voor het bepalen van coördinaten

• LIN HONG •

De *Novus Atlas Sinensis* van de Jezuïet Martino Martini, door Joan Blaeu in 1655 in Amsterdam uitgegeven, was de eerste in een westerse taal in Europa verschenen provincieatlas van China. Deze atlas zou tot het begin van de achttiende eeuw voor Europese kartografen het model worden voor de weergave van China. De atlas was samengesteld uit een overzichtskaart, vijftien provinciekaarten, een kaart van Japan en Korea, 171 bladzijden met geografische beschrijvingen in het Latijn, en een lijst van coördinaten van meer dan 1750 plaatsen. Om een begrip te krijgen van de door Martini gevolgde karteermethode is het essentieel na te gaan hoe die coördinaatwaarden werden verkregen.*

DR. LIN HONG

is als docent verbonden aan Shanghai Normal University (met een doctoraat in de historische geografie van de Fudan Universiteit). Hij leidt thans het onderzoeksproject 'Onderzoek naar de kartografische methodes en de genealogie van de vroege Europese kaarten van China (1500-1734)' dat gesteund wordt door het National Social Science Fund in China.

DE VERKLARING VAN MARTINI IN DE *NOVUS ATLAS SINENSIS* EN DE REACTIES DAAROP

Martini zelf verklaart daar weinig over. In zijn opdracht aan Aartshertog Leopold-Wilhelm van Oostenrijk zegt hij: "ik heb de meeste delen van China over land dan wel water bereisd" en verderop "Ik heb persoonlijk de ligging van alle provincies en alle steden waargenomen en nauwkeurige metingen gedaan". Hieruit zou zijn af te leiden dat Martini een groot aantal veldwaarnemingen heeft uitgevoerd.

Dat is echter overdreven. In het voorwoord geeft hij toe dat hij slechts zeven van de vijftien provincies heeft bezocht.¹ Hij kwam China binnen in 1643 en keerde in 1651 naar Europa terug. Gedurende de acht jaren van zijn verblijf heeft hij in die zeven provincies slechts enkele gebieden

bereisd (zie afbeelding 2). Heeft hij overal waar hij kwam metingen gedaan? In de *Novus Atlas Sinensis* (NAS) heeft hij het alleen over metingen in Beijing.

Over de breedte van Beijing schreef hij: "Ik heb met mijn mede-Jezuïeten een aantal metingen gedaan en de breedte bepaald op 39°59'."² Wat de lengte betrof noteerde hij bij de beschrijving van Beijing: "Ik heb hier en in andere Chinese steden maansverduisteringen waargenomen. Op basis van de tafels van Lansberg³ heb ik vastgesteld dat de verduistering in Beijing 7 uur en 56 minuten eerder plaatsvond dan in Goes in Zeeland, wat een lengteverschil van 119 graden inhoudt. Als Goes op 27° van de Insulae Fortunatae (de Canarische eilanden) aflight, ligt Beijing dus op 146° O.L., en als de lengte van Goes 30°20' zou zijn wordt de lengte van Beijing 149°20', afhankelijk van de manier waarop de nulmeridiaan wordt gedefinieerd."⁴

¹ Portret van Martino Martini door Michaelina Wautier. Olieverf op doek, 1654. Bron: Wikimedia Commons (het schilderij bevindt zich in een privécollectie).

2 De reisroutes van Martini in China, ingetekend op de kaart *Imperii Sinarum Nova Descriptio* in de *NAS*.

3 Drie groepen breedtebepalingen aangegeven op de kaart *Imperii Sinarum Descriptio* in de *NAS*.

In de coördinatenlijst in de *NAS* wordt de breedte van Beijing als 40° aangegeven, en de lengte als 0° (de nulmeridiaan gaat hier door Beijing). Op de kaart wordt de positie van Beijing gemarkeerd door 0° en 145°; deze laatste waarde verschilt 1° van de hierboven genoemde waarde (146°). Martini vermeldde dat hij ook waarnemingen in andere steden had gedaan, maar daar zijn geen relevante verwijzingen naar in de *NAS*.

In het voorwoord verkondigt Martini dat de informatie voor het samenstellen van de *NAS* “afkomstig was van volledig betrouwbare Chinese geografen.” Hoewel het concept van geografische coördinaten in die periode onbekend was in de Chinese literatuur, waren de weergegeven afstanden tussen steden, bergen en rivieren accuraat. Gebaseerd op metingen van “vele plaatsen” berekende hij ook de locaties van plaatsen waar geen waarnemingen waren gedaan, volgens locatiegegevens beschikbaar in Chinese kaarten en boeken die hij meebracht uit China.⁵

Op de beperkte informatie uit Martini’s verklaringen werden later verschillende veronderstellingen gebaseerd. Von Richthofen (1877) veronderstelde dat de coördinatenlijst een klein aantal op astronomische waarnemingen door Martini en andere Jezuiten gebaseerde punten bevatte, en dat de andere waarden gebaseerd waren op berekeningen in “verschillende Chinese kaarten”.⁶ Unno (1978-79) veronderstelde dat sommige waarden op waarnemingen waren gebaseerd, andere vastgesteld waren met behulp van de Ji li Hua Fang (计里画方) kaartrasters op de kaarten in de *Guang Yu Tu* (广舆图).⁷ Het

Ji li Hua Fang-raster is een vierkantennet op sommige Chinese kaarten waarbij de lengte van een rastervierkant een bepaald aantal Chinese Li bedraagt.

Mogelijk onder invloed van de overdrijving in Martini’s opdracht, benadrukten sommige geleerden het belang van de metingen te zeer. Fang (1967) claimde dat Martini de coördinaten van een groot aantal steden had bepaald.⁸ Gao (1982) zwaaide Martini lof toe voor zijn “diepgaande kennis van meettechnieken, het ontwerpen van een methode voor het vaststellen van de geografische lengte op basis van de magnetische deviatie” en het feit dat hij “de lengte en breedte van elke plaats die hij bezocht, had bepaald. Daardoor was Martini’s claim van nauwkeurigheid zo geloofwaardig.”⁹ Baldacci (1983) veronderstelde dat Martini een soort triangulatiemethode gebruikt zou hebben.¹⁰

Om te ontsluiten hoe Martini in werkelijkheid te werk is gegaan gaat dit artikel uit van de volgende benaderingen:

1) Het plaatsen van de *NAS* in de context van de langzaam toenemende Europese kennis van de geografie van China en de evolutie van het karteren van China in de westerse stijl.

2) Een kwantitatieve analyse van de coördinaten van de steden. Voor de studie naar de *NAS* is een database opgezet met alle plaatsnamen uit de *NAS* en hun op digitalisering gebaseerde coördinaten. Die database maakte het mogelijk er verschillende soorten informatie uit af te leiden. Een kwantitatieve analyse was mede hierop gebaseerd.

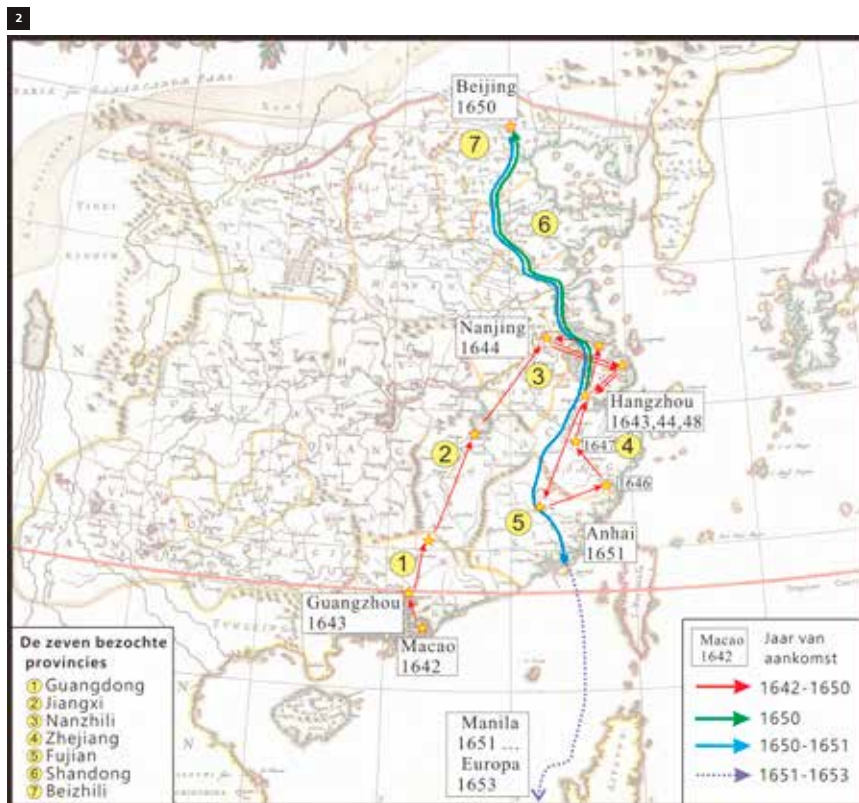
3) Een nader onderzoek van de claim van sommige geleerden dat Martini naast maansverduisteringen nog andere methoden voor de lengtebepaling gebruikt zou hebben.

4) Veel geleerden veronderstelden vanaf de negentiende eeuw abusievelijk dat Martini de *Guang Yu Tu* (广舆图) als originele Chinese bron gebruikt zou hebben. Het is nu echter duidelijk dat de Ning Xiang Ge (凝香阁) -editie van de *Guang Yu Ji* (广舆记), nu aanwezig in de Biblioteca Apostolica Vaticana, de hoofdbron heeft gevormd voor Martini. De manier waarop hij zijn kaarten heeft getekend kan gereconstrueerd worden door zijn overvloedige aantekeningen in de marges van deze werkeditie nauwkeurig te bestuderen.

COÖRDINAATWAARDEN IN GESCHREVEN BRONNEN VAN DE ZESTIENDE TOT HET MIDDEN VAN DE ZEVENTIENDE EEUW

1) Geografische breedtes gemeten of gegist door Europese stuurlieden

In 1513 kwamen de Portugezen voor het eerst voor de kust van Guangdong. Na 1522 verlegden zij hun belangrijkste activiteiten naar de kust van Fujian en Zhejiang, met de havenstad Shuangyu in het oosten van de provincie Zhejiang als het meest noordelijke punt. Vanaf 1548 trokken de Portugezen zich

zuidwaarts terug naar Fujian en Guangdong, en werd ze tenslotte toegestaan in Macao te blijven, waarna ze nog zelden naar het noorden voeren. De vroege Europese zeevaarders waren dus bekend met de zuidoostelijke kust van China, maar het ontbrak hen aan kennis over zowel de noordelijke kust als het gehele binnenland van China (zie afbeelding 3). Derhalve betreffen de meeste breedtewaarden die zijn vastgelegd vóór 1650 kuststeden en andere voor de navigatie belangrijke objecten in de drie zuidoostelijke provincies. Uit de vroege literatuur zijn weinig waarden voor de geografische breedte bekend voor de centrale en noordelijke kustlijn van China (met Nanjing en Beijing, de Grote Muur en de noordgrens), en de beschikbare waarden zijn door gebrek aan metingen weinig nauwkeurig. Lengtewaarden zijn al helemaal niet beschikbaar in de literatuur, omdat ze veel minder nuttig waren dan breedtewaarden voor de zeelieden die de onbekende wateren in het Verre Oosten bevoeren.

2) Metingen van coördinaten en waarden berekend op basis van Chinese kaarten door de Jezuïeten in China en door het Kalenderbureau tijdens de late Ming-dynastie

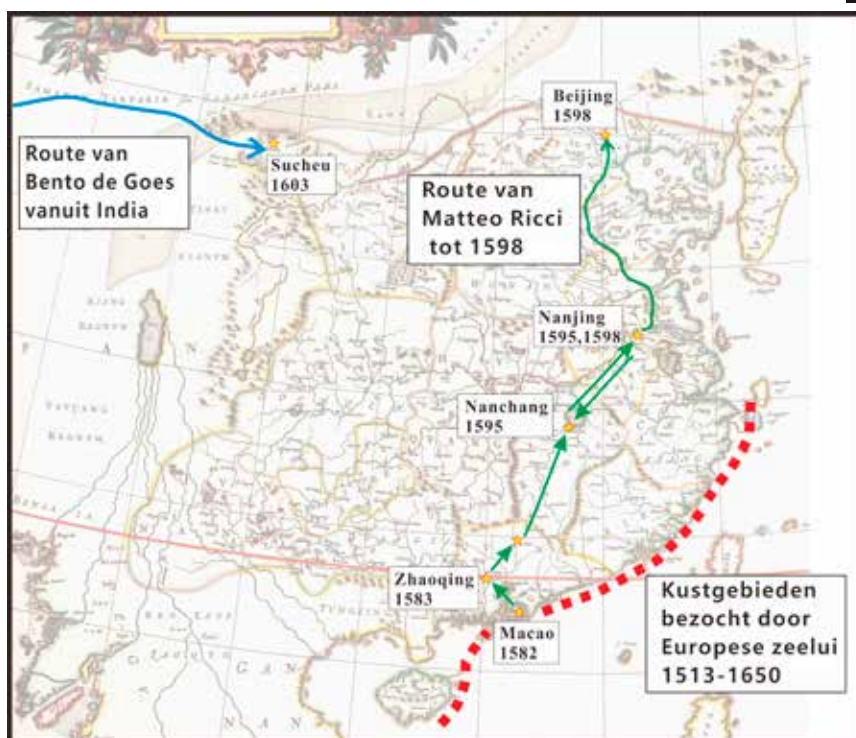
In 1583 kwamen de Jezuïeten voor het eerst het vasteland van China binnen. Matteo Ricci was een sleutelfiguur in het bepalen van coördinaten van Chinese plaatsen. Door een meting van de maansverduistering bepaalde Ricci in 1583 de lengte van Macao op 125° O.L. (nulmeridiaan door de *Insulae Fortunatae*) – dat was de eerste lengtebepaling in China. In het volgende jaar bepaalde hij de lengte van Zhaoqing op 124° , en hij veranderde die waarde in 1585 in $124^{\circ}30'$. In 1595 verliet Ricci Guangdong voor de eerste keer, noordwaarts naar Nanjing door de provincie Jiangxi, en onderweg bepaalde hij zeven lengtewaarden.¹¹ In 1598 reisde Ricci van Nanchang naar Beijing en terug naar Nanjing (zie afbeelding 3), en hij bepaalde onderweg de posities van zeven steden (zie tabel 2). De breedtewaarde voor Beijing was iets meer dan 40° ,¹² wat iets nauwkeuriger was dan de door de zeelieden gevonden waarde. In 1601 vertrok Ricci weer naar Beijing en vestigde zich daar.

Hij werd vergezeld door Didace Pantoja, en in diens brief naar Spanje in 1602 vermeldde hij dat China lag tussen $17/18^{\circ}$ en 42° noorderbreedte. Hij wees ook op twee fouten op contemporaine Europese kaarten: ten eerste dat de stad Beijing abusievelijk op 50° noorderbreedte geplaatst was en ten tweede dat er een ander land, “Catayo” ten noorden van China was ingetekend.¹³ Die tweede fout was ontleend aan de verouderde middeleeuwse kennis van Marco Polo’s *Millione*. Die tweede fout was tegelijkertijd opgehelderd door de reis van Bento de Goes. Goes vertrok in 1603 uit India, en arriveerde in 1605 in Suzhou

(肃州), in het noordwesten van China (zie afbeelding 3), vanwaar hij een brief stuurde naar Ricci. Goes bewees door zijn reis dat er in die tijd geen twee grote rijken naast elkaar bestonden in het Verre Oosten.¹⁴ Tijdens zijn reis bepaalde Goes geografische breedtes en – volgens Ricci’s berekeningen op basis van het verslag van Goes – was de breedte van Suzhou ten minste één graad lager dan die van Beijing.¹⁵

3) Na 1610 bepaalde waarden

Een aantal werken van Jezuïeten bevatten breedtewaarden voor China’s provinciehoofdsteden (zie tabel 3). Voorbeelden zijn de *Ri Gui Tu Fa* (日晷图法) van Pantoja (c.1612) en de *Biao Du Shuo* (表度说) (1614) van Sabathin de Ursis. De waarden die ze vermelden komen met elkaar overeen.¹⁶ Ursis gaf speciaal aan dat slechts vier waarden op directe metingen waren gebaseerd: Nanjing, Beijing, Nanchang en Guangzhou; de overige elf waarden “waren aan de hand van de kaart bepaald”, “zodat ik niet weet of ze juist zijn of niet”. Die vier waarden waren door Pantoja gemeten tijdens zijn reizen tussen 1599 en 1601, en de andere elf waarden waren uitgerekend op basis van hun relatieve positie op een zekere Chinese kaart, welke is nog niet bekend. In de *Tian Wen Lue* (天问略) (1615), van Emmanuel Diaz Junior worden ook de posities van vijftien provinciehoofdsteden vermeld, en elf daarvan komen overeen met die van Pantoja en Ursis.¹⁷ Diaz was van 1612-1613 in Beijing geweest, en stond in verbinding met Pantoja en Ursis. Het Portugese manuscript over China (1638) van Alvaro de Semedo, bevatte waarden voor veertien van de

provinciehoofdsteden (Guiyang uitgezonderd), de meeste daarvan komen overeen met die van Pantoja en Ursis, terwijl de waarde voor Yunnan gelijk is aan die van Diaz.¹⁸

Naast de bovengenoemde serie waarden zijn de uitkomsten van een paar andere breedtemetingen bekend: de in 1627 vastgestelde waarde voor Xi'an (34°17') en de waarde voor Taiyuan (37°44') uit 1635.¹⁹ Na de vestiging van de Jezuïeten in Peking kwamen er vanaf 1611 stemmen op om kennis van de Europese astronomie te gebruiken om de Chinese kalender te hervormen. In het jaar 1629 werd die hervorming ook doorgevoerd. De drie bovengenoemde astronomische werken van Pantoja, Ursis en Diaz stonden alle in relatie tot die hervorming.

4) Relatieve lengteverschillen tussen Beijing en andere Chinese steden na 1610

Er worden twee soorten geografische lengte-waarden vermeld in de literatuur: in de eerste plaats het lengteverschil tussen een bepaalde plaats in China en een bepaalde in de Europese kartografie gebruikte nulmeridiaan dan wel een plaats buiten China, die gebruikt wordt om de absolute ligging van China op aarde weer te geven. In de tweede plaats het verschil in geografische lengte tussen Beijing en andere Chinese steden. Deze paragraaf zal over de laatste lengteverschillen gaan, de eerste zullen later worden nagegaan.

De *Jiao Shi Li Zhi* (交食历指) (*JSLZ*) van Adam Schall bevat vijf op metingen gebaseerde waarden (zie tabel 1), sommige waarvan bepaald zijn op basis van tijdsverschillen in het oorspronkelijke werk.²⁰

Het was in die tijd makkelijk om fouten te maken bij waarnemingen van maansverduisteringen, vanwege de gebrekkige nauwkeurigheid van de waarneming en van de tijdmeetinstrumenten, de ervaring van de waarnemers, mede in het bepalen van het overgangsmoment van de fasen van de maan, en zelfs door de weersomstandigheden. In vergelijking met de heden ten dage gemeten waarden wijken de vijf waarden in tabel 1 verschillend af.

Voor de kalenderhervorming die in 1629 van start ging en geleid werd door Xu Guangqi (徐光启) en zijn opvolger Li Tianjing (李天经), met medewerking van de Jezuïeten zoals Schall, hoopte het Kalenderhervormingsbureau de waarden voor

de lengteverschillen tussen Beijing en de provinciale hoofdsteden te gebruiken om de lokale tijd voor maansverduisteringen in de provinciehoofdsteden te kunnen voorspellen.²¹ Correcte lengtewaarden konden alleen verkregen worden door herhaalde waarnemingen van maansverduisteringen, en Schall gaf aan dat er sowieso onvoldoende waarnemingen waren gedaan.

Het bureau moest daarom, bij het begin van de kalenderhervorming, een alternatieve methode bedenken om de lengtewaarden te schatten, en vond die in het berekenen van de waarden op de Chinese kaart. In de *JSLZ* werden de groottes van de tijdsverschillen tussen de maansverduisteringen in Beijing en de provinciale hoofdsteden berekend met behulp van de *Ji Lu Hua Fang*-grids op de *Guang Yu Tu*.²² De hele berekening was ongetwijfeld zeer grof, maar gezien de omstandigheden een geschikte methode.

5) Deeloverzicht

In het jaar 1640 waren de Jezuïeten in dertien provincies doorgedrongen, met uitzondering van Yunnan en Guizhou in het uiterste zuidwesten. Volgens de thans geldende voorstellingen hebben de Jezuïeten in China een groot aantal coördinaatmetingen uitgevoerd, met name breedtebepalingen, die men eenvoudig van tijd tot tijd tijdens een verblijf dan wel onderweg kon realiseren. Er zijn echter maar enkele bestaande uitkomsten van metingen overgeleverd, en er was geen sprake van een systematische opname, zelfs niet ten tijde van de kalenderhervorming. In het grote aantal jaarlijkse brieven dat de Jezuïeten in China verstuurd werden er ook slechts enkele breedtewaarden vermeld.²³ Dit doet veronderstellen dat voor de meeste Jezuïeten die in die periode in China verkeerden het nauwkeurig meten van de breedte bepaald geen prioriteit was. Het meten van de lengte is veel complexer, en het aantal bestaande lengtewaarden is navenant veel kleiner. Toen Martini begon met de kaartvervaardiging was het aantal beschikbare coördinaatwaarden gemeten door zijn voorgangers dus verre van voldoende.

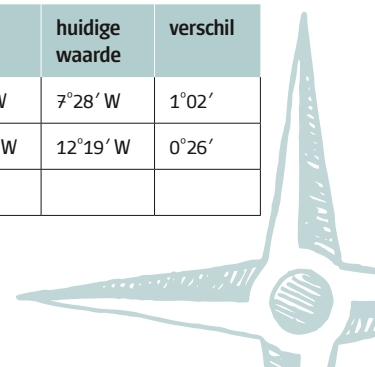
Vershil tussen de waarden in de NAS en in voorgaande teksten

1) Verschillen in geografische breedte

Tabel 2 vergelijkt een serie breedtewaarden

Tabel 1. Geografische lengte ten opzichte van Beijing volgens Adam Schall's *Jiao Shi Li Zhi*.

jaar	plaats	lengte	huidige waarde	verschil	jaar	plaats	lengte	huidige waarde	verschil
1617	Guangzhou	4°15' W	3°08' W	1°07'	1628	Xi'an	8°30' W	7°28' W	1°02'
1623	Hangzhou	3° E	3°46' E	0°46'	1631	Chengdu	12°45' W	12°19' W	0°26'
1623	Shanghai	8°45' E	5°09' E	3°36'					

Tabel 2 Vergelijking van de geografische breedte volgens Ricci met die van Martini

steden	huidige waarde	Ricci	Vershil A	Martini	Vershil B	Vergelijking A&B *
Ganzhou	25.85	26.5	+0.65	26.17	+0.32	-0.33
Ji'an	27.10	26.67	-0.43	27.70	+0.60	+1.03
Linjiang	28.02	28.5	+0.48	28.58	+0.56	+0.08
Nanchang	28.67	29	+0.33	29.22	+0.55	+0.22
Nankang	29.45	29.5	+0.05	30.03	+0.58	+0.53
Jiujiang	29.72	29.5	-0.22	30.42	+0.70	+0.92
Nanjing	32.05	32.25	+0.20	32.67	+0.62	+0.42
Yangzhou	32.39	32.5	+0.11	33.10	+0.71	+0.60
Huai'an	33.50	bijna 34	≈+ 0.10	34.28	+0.78	≈+ 0.28
Xuzhou	34.27	meer dan 34.5	≈+ 0.23	35.05	+0.78	≈+ 0.55
Jining	35.41	35.67	+0.26	36.08	+0.67	+0.41
Linqing	36.71	37.67	+0.96	37.43	+0.72	-0.24
Tianjin	39.15	39.50	+0.35	38.87	-0.28	-0.63
Beijing	39.93	meer dan 40	≈+ 0.07	40	+0.07	≈0

Opmerking:

"+" wanneer B groter is, "-" wanneer B kleiner is.

gemeten door Ricci met de overeenkomstige waarden in de lijst van Martini.

Met uitzondering van Beijing verschillen de waarden vermeld in de *NAS* van die welke door Ricci zijn gemeten, en de meeste verschillen zijn significant. Het is duidelijk dat Martini de waarden van Ricci niet direct heeft overgenomen.

Martini had alle veertien in de tabel vermelde steden bereisd, en men kan zich dus afvragen of deze waarden door hemzelf opnieuw waren bepaald. Als we de waarden in de kolommen A en B in tabel 2 met elkaar vergelijken, dan blijken, met uitzondering van Beijing, de waarden van Martini slechts in drie gevallen nauwkeuriger te zijn. De gemiddelde afwijking bij Ricci is 0,32° en bij Martini 0,57°. Dat toont aan dat Martini de meeste breedte waarden van steden die hij ooit bezocht op de kaart berekende in plaats van ze te meten.

Tabel 3 vergelijkt de breedte waarden voor de vijftien provinciale hoofdsteden zoals die voorkomen in de bovengenoemde werken, met inbegrip van Ricci's beroemde Chinese wereldkaart *Kun Yu Wan Guo Quan Tu* (坤輿万国全图) (*KYWGQT*) en Martini's *NAS*.

Met uitzondering van Beijing verschillen Martini's waarden van de drie andere sets van gemeten waarden in voorgaande werken. Het absolute verschil voor Martini's waarde voor Guangzhou kwam dichtbij die van zijn voorgangers, maar de afwijkingen voor zijn waarden voor Nanjing en Nanchang waren groter: beiden weken meer dan een halve graad af, en dat kon niet aan metingen liggen.

Martini's waarden waren van de elf berekende waarden in voorgaande bronnen alleen consistent voor Jinan en Wuchang – dat kan komen doordat hij deze twee plaatsen als uitgangspunten gebruikte. De waarden voor de overige negen steden verschillen. In vergelijking met de huidige waarden zijn de verschillen bij Martini bij vier steden groter en voor vijf steden kleiner. Martini maakte geen gebruik van de hierboven vermelde gemeten waarden voor Xi'an en Taiyuan. Ook bestond er nauwelijks enige relatie tussen Martini's waarden en die welke Europese zeevaarders langs de zuidoostelijke kust hadden gemeten. Martini paste hun uitkomsten niet toe.

2) Relatieve lengteverschillen tussen Beijing en de provinciale hoofdsteden

De coördinatenlijst in de *NAS* gaat uit van een nulmeridiaan door Beijing, en daarom kunnen de waarden makkelijk worden vergeleken met die van het Kalenderbureau (zie tabel 4).

Hieruit kan worden opgemaakt dat de waarden van Martini volstrekt niet overeenkwamen met die van het Bureau. Voor dertien steden (met uitzondering van Guiyang) waren Martini's waarden nauwkeuriger. Zijn waarden verschillen ook van de uitkomsten uit maansverduisteringen in de *JSLZ*, en de gegiste waarden die gebruikt waren in voorgaande voorspellingen van verduisteringen zoals vermeld in de *Li Zhi Yuan Qi*. Martini verwijst derhalve naar geen enkele voorgaande in China bepaalde relatieve lengte waarde.

Tabel 3 Breedewaarden voor vijftien provinciale hoofdsteden

Provincie- hoofdstad	Huidige waarde	Matteo Ricci	Pantoja, Ursis	Diaz	Semendo	Martini	Martini's afwijking
Shuntian (Beijing)	39.93	40	meer dan 40	40	40	【40】	+0.07
Taiyuan	37.87	38	38	38	38	38.55	+0.68
Xi'an	34.27	36	36	36	36	35.83	+1.56
Jinan	36.65	37	37	37	37	【37】	+0.35
Kaifeng	34.79	34.5	35	35	35	35.83	+1.04
Chengdu	30.65	30.5	29	29.5	29	30.78	+0.13
Wuchang	30.57	30.5	31	31	31	【31】	+0.43
Yingtian (Nanjing)	32.05	31.5	32.5	32.5	32	32.67	+0.62
Nanchang	28.67	29	29	29	29	29.22	+0.55
Hangzhou	30.29	30	30	30	30	30.45	+0.16
Fuzhou	26.07	26	26	26	26	25.97	-0.10
Guangzhou	23.13	23	23	23.5	23	23.25	+0.12
Guilin	25.28	25.5	25	25	25	25.90	+0.62
Guiyang	26.58	25	24	24.5	ontbreekt	26	-0.58
Yunnan	25.05	24	22	24	24	25	-0.05

Opmerking: De waarden in de grijze vakken zijn op metingen gebaseerd. **【】** is toegevoegd waar Martini's waarden overeenkomen met sommige voorgaande waarden

Tabel 4 Geografische lengte ten opzichte van Beijing van provinciale hoofdsteden

Provincie- hoofdstad	Huidige waarde*	Het Kalender Bureau*	Vershil C**	Martini*	Vershil D**	Vergelijking C&D ***
Shuntian (Beijing)	0	0	0	0	0	0
Taiyuan	-3.84	-6	-2.16	-4.58	-0.74	+1.42
Xi'an	-7.46	-8.5	-1.04	-8.3	-0.84	+0.2
Jinan	+0.6	+1.25	0.65	+0.5	-0.10	-0.75
Kaifeng	-2.06	-3.75	-1.69	-2.9	-0.84	+0.85
Chengdu	-12.32	-13	-0.68	-12.63	-0.31	+0.37
Wuchang	-2.09	-3.75	-1.66	-3.27	-1.18	+0.48
Yingtian (Nanjing)	+2.37	+1	-1.37	+1.43	-0.94	+0.43
Nanchang	-0.5	-2.5	-2	-1.6	-1.10	+0.9
Hangzhou	+3.77	+3	-0.77	+3.17	-0.60	+0.17
Fuzhou	+2.92	+1	-1.92	+2.67	-0.25	+1.67
Guangzhou	-3.14	-5	-1.86	-4.03	-0.89	+0.97
Guilin	-6.11	-8.5	-2.39	-7.53	-1.42	+0.97
Guiyang	-9.69	-9.5	+0.19	-11.77	-2.08	-2.27
Yunnan	-13.69	-17	-3.31	-14.42	-0.73	+2.58

Opmerkingen:

* Nulmeridiaan door Beijing.

** "+" wanneer de waarden naar het oosten afwijken, "-" naar het westen.

*** "+" wanneer Martini's waarden naar het oosten afwijken, "-" naar het westen.

4 Provinciekaart Nanking
Sive Kiangnan uit de *NAS*.
Collectie Allard Pierson
Universiteit van Amsterdam,
HB-KZL 33-15-07.

5 Provinciekaart van
Nanking uit de *Guang yu ji: er
shi si juan, tu*. Collectie Library
of Congress Washington,
Asian Division, Chinese Rare
Books, DS706.5 .L88 1662.

MARTINI HEEFT NOOIT IN BEIJING EEN LENGTEMETING GEDAAN OP BASIS VAN EEN MAANSVERDUISTERING

Volgens zijn eigen verklaring heeft Martini een maansverduistering in Beijing waargenomen, ten einde de absolute lengte van China te kunnen bepalen. Dat verhaal kan echter niet kloppen.

In de eerste plaats kunnen we de zogenaamd gemeten waarden van Martini vergelijken met die gemeten door andere Jezuïeten in China. De *NAS* werd uitgegeven als het zesde deel van Joan Blaeus *Atlas Novus*. De nulmeridiaan in Blaeus atlas ging door het eiland Tenerife in het midden van de Insulae Fortunatae, langs de westkust van Afrika.

In zijn brieven van 1583-85 vermeldde Ricci de breedte van Macao als 125°, die van Zhaoqing als 124° of 124°30'. Op zijn wereldkaart van 1602 (*KYWGQT*) was Guangzhou ongeveer op 124° aangegeven, wat klopte met voorgaande metingen. Op de *KYWGQT* loopt de nulmeridiaan door Fu Dao (福岛), wat overeenkomt met de Insulae Fortunatae op zijn kaarten van Europa. Maar op zijn wereldkaart verminderde Ricci het aantal van de Insulae Fortunatae tot drie, en de meest westelijke daarvan werd genoemd 'Tie Dao (铁岛)' ofwel IJzer eiland, hetgeen overeenkomt met de naam 'Fierro' op Europese kaarten (het woord Fierro komt overeen met het Latijnse ferrum). Ricci's nulmeridiaan ging door het rechter eiland, en zette zich voort langs de westkust van Afrika, hetgeen overeenkwam met de situatie op de *NAS*, hoewel het aantal eilanden verschilde.

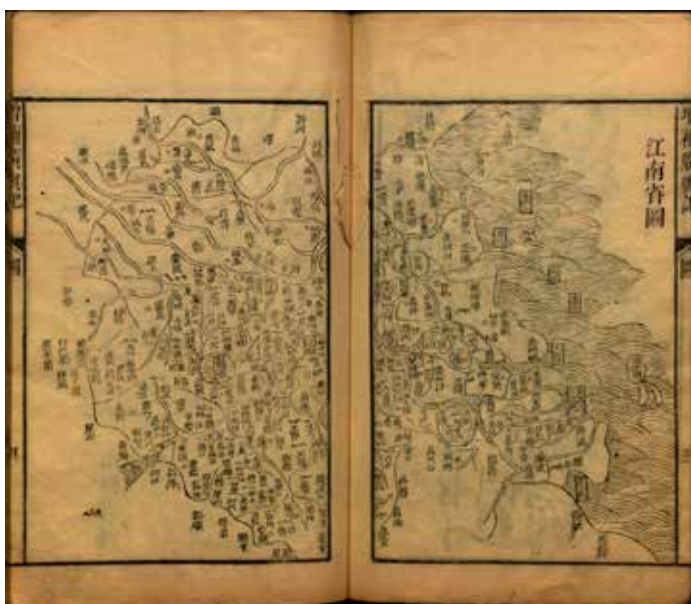
Op de kaarten in de *NAS* ligt Beijing op 145° O.L.. Londen ligt op Blaeus kaart van Engeland (*Anglia Regnum*, 1630) op ongeveer 17° O.L., en op de *KYWGQT* ligt het zuidoostelijke deel van Engeland ook op ongeveer 17° O.L. We kunnen de waarden van Ricci en Martini dus omzetten naar waarden die overeenkomen met die volgens de huidige Greenwich nulmeridiaan. Na deze omzetting zijn de waarden van Ricci voor Macao en Zhaoqing 108° en 107°/107°30', en Martini's waarde voor Beijing 128°. We weten thans dat de waarden voor Macao 113°33', voor Zhaoqing 112°27' en Beijing 116°24' zijn. Ricci's waarden wijken dus 5-5°30' af in westelijke richting, en Martini's waarden wijken ongeveer 11°30' graad af in oostelijke richting.

Het onnauwkeurig vaststellen van het begin- en eindmoment van de fasen van de maansverduistering (eerste contact, midden van de eclips, het weer volledig vrijkomen, enz.) was een van de belangrijkste factoren die de nauwkeurigheid van het meten van een maansverduistering beïnvloedden. De berekende lengte kreeg een oostwaartse afwijking wanneer de meting te vroeg startte. De meeste waarden bepaald door Martini kennen een oostwaartse afwijking. Dergelijke waarden kunnen alleen gevonden worden wanneer de metingen veel te

vroeg beginnen, hetgeen om duidelijke redenen onmogelijk was. Gebaseerd op bovenstaande analyse moet aan de authenticiteit van Martini's metingen worden getwijfeld.

Bovendien geeft Martini's reisbeschrijving aan dat hij nooit de meting kan hebben uitgevoerd. Hij verbleef in Beijing van eind maart tot eind april 1650.²⁴ Volgens de website van de NASA had de maansverduistering in Beijing plaats op 16 mei van het jaar waarin Martini Beijing verliet.²⁵

Op Blaeus kaart van Zeeland (*Zeelandia Comitatus*) ligt Goes op ongeveer 22° O.L. wat een verschil van 124° met Beijing op de kaart van de *NAS* oplevert, in plaats van de 119° uit bovengenoemde verklaring van Martini. Deze inconsistente uitspraak impliceert ook dat Martini's waarden niet aan metingen ontleend zijn. Martini's verklaring over de keuze van verschillende van de Insulae Fortunatae als nulmeridiaan was alleen maar bedoeld om zijn lezers zand in de ogen te

6 **Vergelijking van kaarten van China** van respectievelijk Willem Blaeu en Martino Martini. Zie de tekst voor uitleg van de gebruikte cijfers.

strooien. Kort gezegd was het verhaal over de metingen in Beijing een verzinsel, zuiver en alleen bedoeld om het geloof in de nauwkeurigheid van zijn atlas te vergroten.

Ook moet kort worden nagegaan of Martini andere methoden gebruikt kan hebben om de lengte te bepalen. Veel geleerden zijn recentelijk van mening dat Martini de methode van de magnetische declinatie gebruikt moet hebben in China, maar dat is incorrect. Die methode kan alleen gebruikt worden op zeeën waar de magnetische afwijkingen bekend zijn, en is slechts geschikt voor zeelieden om, bij benadering hun lengte te bepalen. In onbekende zeeën, laat staan in het onbekende binnenland van het Verre Oosten heeft toepassing van deze methode geen zin. Baldacci veronderstelde dat Martini een soort triangulatiemethode gebruikt zou kunnen hebben.²⁶ Dat betreft echter een methode die een aanzienlijke hoeveelheid arbeid en tijd vereist, en het is volstrekt ondenkbaar dat Martini een dergelijke taak in zo'n korte periode alleen uitgevoerd zou kunnen hebben. Daarnaast werden de astronomische methoden van de maansafstanden en de eclipsen van de satellieten van Jupiter in die periode nog niet succesvol in praktijk gebracht.²⁷

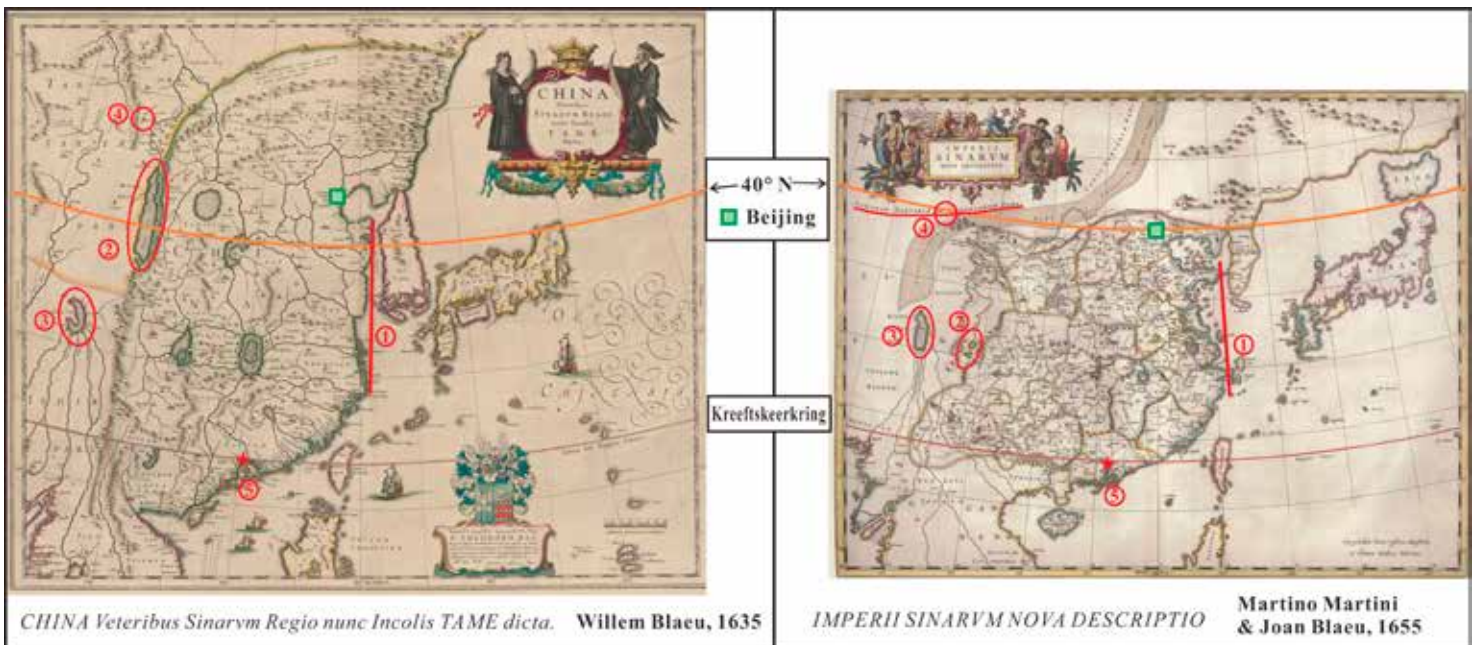
MARTINI BASEERDE DE GEOGRAFISCHE LENGTE VAN CHINA OP DE DENKBEELDEN VAN DE BELANGRIJKSTE EUROPESE KARTOGRAFEN VAN ZIJN TIJD

Hoe bepaalde Martini het verschil in lengte van China zonder zelf metingen te doen of gebruik te maken van vroegere gemeten of gegiste waarden? Een vergelijking in afbeelding 6 laat zien dat Martini zich baseerde op de werken van de belangrijkste Europese kartografen uit de eerste helft van de zeventiende eeuw. Er

bestaan bijvoorbeeld veel overeenkomsten tussen Martini's overzichtskaart van China en de in 1635 gepubliceerde kaart van China van Willem Blaeu:

- 1) Langs de oostkust liggen zowel de kust van de provincie Zhejiang als het uiteinde van het Shandong schiereiland op 151° O.L.
- 2) Xingxiuhai (星宿海) (Lacus Cincui Hay op Blaeu's kaart en Singsieu L. op die van Martini) bij de oorsprong van de Gele Rivier ligt op beide kaarten op ongeveer 129° O.L., ook al zijn er sterke vormverschillen.
- 3) Verder naar het westen, tussen 123° en 125° O.L., en boven 30° N.B. ligt op beide kaarten een vertikaal uitgestrekt meer ("Chiamay lacus" op de kaart van Blaeu en "Kia L." bij Martini) van waaruit een aantal grote rivieren zuidwaarts stroomt. Dit fictieve grote meer komt sedert het in 1554 verschijnen van Giovanni Battista Ramusio's kaart van Azië op veel Europese kaarten voor. Het ligt dichtbij de zuidwestgrens van China en kan beschouwd worden als een controlepunt voor de zuidwestelijke uitbreiding van het land.
- 4) In het noordwesten heeft Blaeu een stad "Samarcham" (Samarkand in het huidige Oezbekistan) aangegeven op ongeveer 126° O.L. Martini veranderde dit op basis van Chinese bronnen in een streeknaam ("Samahan Tartariae sive Samarcanda Pars). Die horizontaal geschreven naam bestreek een groot gebied, maar het midden van de naam ligt nog op 125°, gelijk Blaeus kaart. Deze opmerking dient tevens om de noordwestelijke uitbreiding van het land te markeren.
- 5) Het estuarium van de Parel rivier was op beide kaarten getekend als een baai en gelegen tussen 140 en 142° O.L. Guangzhou ("Cantaon" bij Blaeu en "Quangcheu" bij Martini) ligt op beide kaarten op ongeveer 141° O.L.

6

De stad Beijing is op Blaeus kaart (weergegeven als C.Samton vel Xuntien al Qinzay) weergegeven dichtbij de kustlijn op ongeveer 148° O.L., terwijl hij bij Martini op 145° ligt. In plaats van de waarde op Europese kaarten te gebruiken ging Martini uit van de relatieve positie van Beijing op de kaart van *Guang Yu Ji*, en verplaatste het daarom westwaarts. Afgezien van Guangzhou zijn de lengtes van overeenkomstige steden bij Blaeu en Martini verschillend, omdat de plaatsnamen op de vroege Europese kaarten, van complexe origine, vreemd gespeld en verkeerd gelokaliseerd, sterk afwaken van de Chinese geografische werkelijkheid. Dat is ook de reden dat Martini zich niet op Europese kaarten baseerde bij het vaststellen van de breedtes van steden.

DE MANIER WAAROP MARTINI DE COÖRDINATEN UITREKENDE OP DE KAARTEN VAN DE WERKEDITIE VAN DE *GUANG YU JI*

Het uitgangspunt voor Martini's atlas vormde de Ning Xiang Ge (凝香阁)-editie van de *Guang Yu Ji* (广舆记), een exemplaar waarvan nu aanwezig is in de Biblioteca Apostolica Vaticana. Op de kaarten en teksten in dat exemplaar heeft hij veel de kaartvervaardiging betreffende aantekeningen gemaakt. Dat exemplaar wordt hierna de 'werkeditie' genoemd.²⁸

De *Guang Yu Ji* is een aardrijkskundeboek dat een overzichtskaart en provinciekaarten van China bevat. De Chinese kaarten vervaardigd tijdens de Ming-dynastie waren gebaseerd op het geloof in een platte aarde, zonder enig concept van geografische lengte of breedte. Daarom tekende Martini een referentienetwerk van horizontale en verticale evenwijdige lijnen (hier genoemd breedterefentielijnen en lengterefentielijnen) op die kaarten om de traditionele Chinese kaarten om te kunnen zetten in moderne kaarten in de Europese stijl, gebaseerd op een rastervierkant van geografische lengte en breedte. Zoals ook het geval was bij de lijst van coördinaten, waren de waarden van de lengterefentielijnen gebaseerd op de nulmeridiaan van Beijing.

Martini ontleende de coördinaatwaarden voor steden²⁹ aan de werkeditie, nam ze op in de lijst en lokaliseerde ze in een op Europese wijze geconstrueerd graadnet (zie afbeelding 7). De referentielijnen op elke provinciekaart werden niet gelijktijdig aangebracht: 1) eerst werden er in één provincie bepaalde referentielijnen aangebracht; 2) vervolgens werden in de aangrenzende provincies op basis van de posities van plaatsen of kenmerken die op beide kaarten voorkwamen overeenkomstige lijnen ingetekend (zie afbeelding 8); 3) op deze manier werd een referentienetwerk voor het hele land geconstrueerd.

Het is een uitermate complexe taak om de provincies zo met elkaar te combineren, en gedurende dit proces wijzigde Martini de ligging

van de referentielijnen herhaaldelijk, en wijzigde bovendien de locaties van een aantal steden in de coördinatenlijst.

Door de waarden voor alle steden in mijn database te vergelijken en te analyseren kunnen we vaststellen dat Martini de volgende waarden gebruikte om de referentiebreedtelijnen vast te stellen:

- Slechts vijf werden door hemzelf gemeten, namelijk de waarden voor Beijing, Hangzhou, Quzhou, Nanxiong en Guangzhou.

- Drie werden door anderen gemeten: de waarde voor Chengdu is afkomstig van zijn tijdgenoten, de Jezuïeten Ludovic Bugli en Gabriel de Magalhes;³⁰ de waarde voor Suzhou is afkomstig van Goes zoals hierboven vermeld, en de waarde voor het zuidpunt van het eiland Hainan komt overeen met het kaartmateriaal in Europese talen uit de voorgaande decaden. Deze werd vastgesteld door zeelieden die voeren op de Europese route naar China.

- Twee waarden, die voor Jinan en Wuchang (zie tabel 3), werden vastgesteld door Jezuïeten die Martini voorgingen.

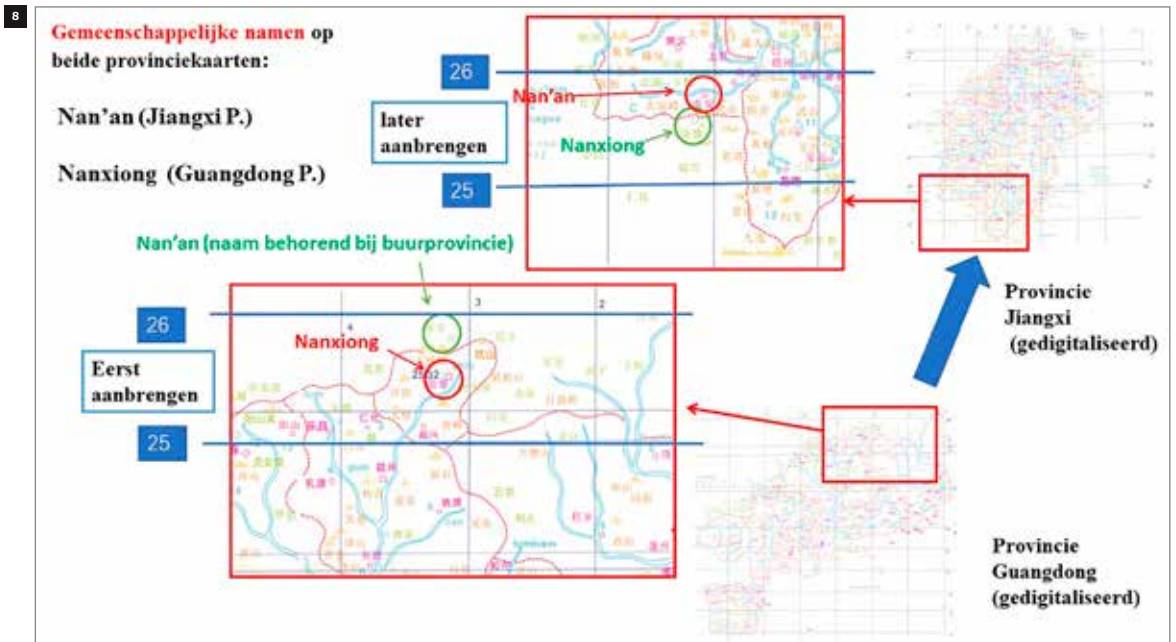
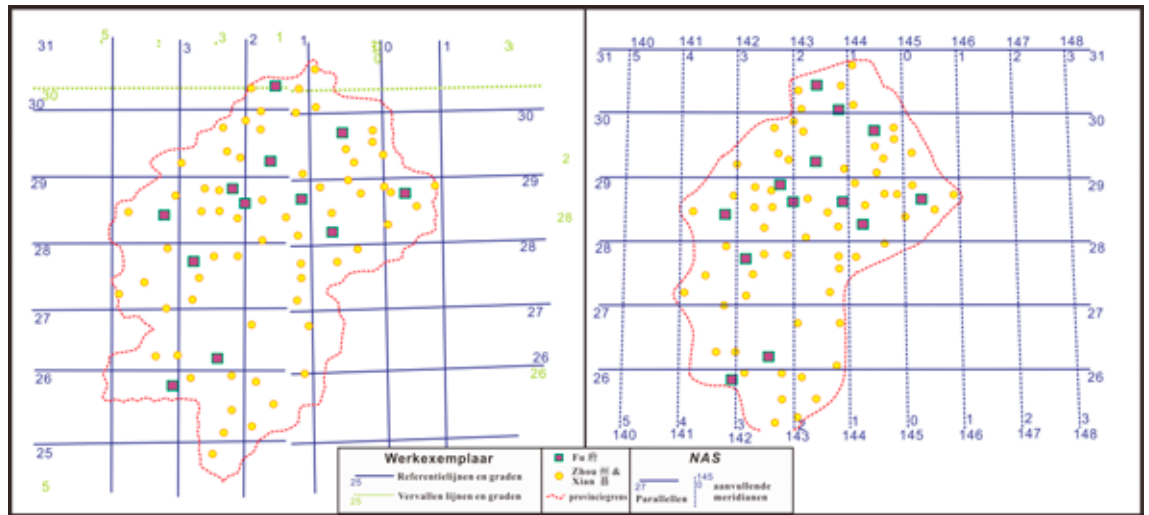
Bovengaan de tien waarden die samen minder dan 6% van alle coördinatenparen in de lijst uitmaken, vormden de basis waarop Martini vertrouwde om de breedtes van alle overige locaties te bepalen.

Met betrekking tot de relatieve lengtes ging Martini, in plaats van eerder vastgesteld waarden te gebruiken, af op het werk van contemporaine Europese kartografen, en stelde het lengteverschil tussen Guangzhou en de oostkust op tien graden. Vervolgens bepaalde hij de positie van de nulmeridiaan door Beijing, en op basis daarvan kon hij de relatieve waarden voor Guangzhou en de oostkust bepalen. De relatieve waarden voor de drie controlepunten in het westen ontleende hij aan Europese kaarten. Vervolgens bracht hij de referentielengtelijnen over op de provinciekaarten en berekende alle relatieve lengtewaarden op basis van de bovengenoemde zes controlepunten (zie afbeelding 9).

CONCLUSIE

In een aantal voorgaande studies is hoog opgegeven van Martini's wetenschappelijke bijdrage aan de Europese kartering van China.³¹ De *NAS* werd geprezen vanwege zijn superieure druk en goede structuur, laat staan zijn unieke coördinatenlijst die in die periode grote indruk maakte. Het belang van de *NAS* voor de geschiedenis van de Europese kartografie evenals Martini's onnauwkeurige claims beïnvloedden het oordeel van latere geleerden. De hoge lof toegezwaaid aan de *NAS* leidde zelfs tot het recente misverstand dat Martini de zogenaamde magnetische declinatiemethode toegepast zou hebben bij het bepalen van de lengtes in China.

Op basis van de in deze bijdrage aangedragen

argumenten kunnen de wetenschappelijke merites van de NAS opnieuw worden geëvalueerd vanuit het perspectief van de karteringsmethode, en kan een meer specifieke analyse worden uitgevoerd in de context van de geschiedenis van de kartografie en de Chinees-Europese culturele uitwisseling.

Toen Martini begon met zijn werk was het aantal bestaande gemeten coördinaatwaarden te beperkt om er de kartering van China direct op te baseren. In die context was het een verstandige beslissing, en misschien wel de enig mogelijke, om vol gebruik te maken van de Chinese kaarten. Tegen het eind van de zestiende eeuw hadden de eerste Jezuiten in China, zoals Michele Ruggieri en Matteo Ricci, zich op de hoogte gesteld van de hoog ontwikkelde Chinese karteringstraditie en waren ze begonnen de Chinese kaarten over te zetten naar kaarten in de Europese stijl. De publicatie van de NAS kan in dat opzicht als een historische prestatie worden beschouwd.

Aan de andere kant hadden, al voordat de

Jezuïeten naar China kwamen, João de Barros (1563) en Mardín de Rada (1575) pogingen gedaan om de breedte van individuele steden en andere objecten te berekenen op basis van Chinese kaarten. Deze methode om coördinaten uit te rekenen op basis van Chinese kaarten werd ook gebruikt bij de begin zeventiende eeuw door de Jezuiten geleide kalenderhervorming. Mogelijk geïnspireerd door zijn voorgangers heeft Martini verdere voortgang geboekt bij de keuze van zijn uitgangsmateriaal (gedetailleerde Chinese provinciekaarten) en bij de berekeningsmethode (aan de hand van zijn referentienetwerk), wat voor het eerst in de geschiedenis resulteerde in een lijst met coördinaatwaarden voor meer dan 1.700 Chinese steden.

De door Martini berekende breedtegraden waren over het algemeen betrouwbaar aangezien de referentiebreedtelijnen in de werkeditie gebaseerd waren op een aantal gemeten waarden en mede omdat de kaarten in de *Guang Yu Ji* tot op zekere hoogte de relatieve posities nauwkeurig

7 Vergelijking tussen de referentielijnen in de werkeditie van de *Guang Yu Ji* en het geografische grid in de NAS, voor een kaart van de provincie Jiangxi.

8 Het lokaliseren van de referentielijnen op basis van op kaarten van aangrenzende gebieden voorkomende gemeenschappelijke objecten.

aangaven. Dit leidde tot een grote sprong voorwaarts in vergelijking met de bestaande Europese kaarten. Maar er kleven ook een aantal wetenschappelijke gebreken aan Martini's breedteberekeningen onder de toenmalige omstandigheden: hij had nagelaten de door anderen gemeten nauwkeuriger breedtewaarden te gebruiken en hij had zelf op zijn reizen onvoldoende metingen gedaan.

Met betrekking tot de relatieve lengtes van Chinese steden vormde de *NAS* ook een verbetering, zowel in vergelijking met bestaande Europese kaarten als met de berekeningen van het Kalenderbureau, ook al was geen van Martini's waarden op metingen gebaseerd. Maar voor het bepalen van de absolute ligging van China op aarde had Martini de tamelijk nauwkeurige door de Jezuïeten in China gemeten waarden niet gebruikt, en zich in plaats daarvan aan de bestaande Europese kaarten geconformeerd hetgeen resulteerde in een grote oostwaartse afwijking.

We kunnen Martini's argumenten analyseren vanuit het perspectief van de interne geschiedenis, dat wil zeggen vanuit kartografisch oogpunt: Wanneer China westwaarts verplaatst zou moeten worden in overeenstemming met de metingen, dan zou het beeld van andere delen van Eurazië drastisch herzien moeten worden in een kettingreactie om het nieuwe beeld van China in te passen op de kaart van Azië en de wereldkaart. In vergelijking met de thans bekende coördinaten weken de lengtewaarden van alle gebieden ten oosten van West-Europa op wereldkaarten van de belangrijkste Europese kartografen significant naar het oosten af. Had Martini zijn nieuwe informatie op ideale wijze willen inpassen dan had hij exacte informatie over metingen in heel Eurazië nodig gehad, en dat ging zijn mogelijkheden ver te boven.

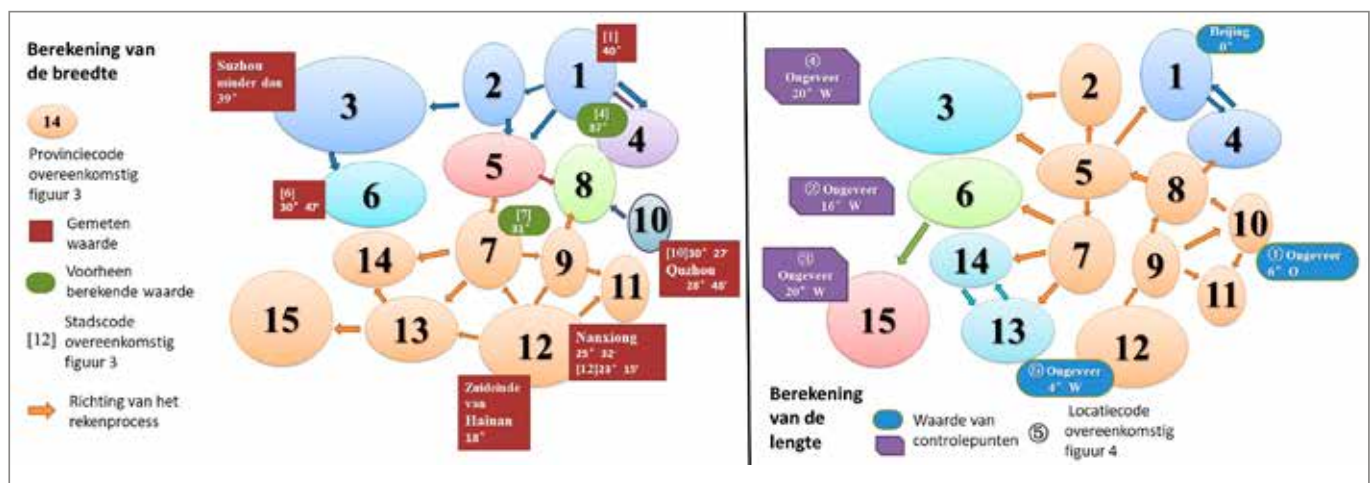
Op Ricci's *KYWGQT* wereldkaart was China veel nauwkeuriger gelokaliseerd dan op zijn kaarten van Europa uit dezelfde periode, maar dat resulteerde echter in een sterke vertekening van Centraal-Azië.³² We moeten opmerken dat Martini's kaart

geen alleenstaand geval was onder de Jezuïeten die tijdens de late Ming-dynastie China binnenkwamen. De positie van China was ook oostwaarts verschoven op de drie Chinese wereldkaarten vervaardigd door Giulio Aleni, Francesco Sambiasi en Johann Adam Schall, evenals op Chinese globes vervaardigd door Emmanuel Diaz en Nicolo Longobardo.

We kunnen Martini's benadering ook analyseren vanuit het perspectief van de externe historische context. Martini werd in 1651 teruggeroepen naar Europa om aan de Romeinse curie verslag uit te brengen over de overgang van de Ming- naar de Qing-dynastie en over de controversie aangaande de Chinese rites. Hij kwam in 1653 in Europa aan en zeilde terug naar China in 1657. Hij begon al met het karteringswerk op zijn terugreis naar Europa, op een moment dat hij slechts een kort verblijf in Europa verwachtte. Om de verrichtingen van de Jezuïeten in China onder de aandacht te brengen en de rekrutering van Jezuïeten nieuw leven in te blazen moest Martini veiligstellen dat zijn atlas geaccepteerd en uitgegeven zou worden door Europese kartografen, om zo een belangrijke invloed uit te kunnen oefenen. Ook vanwege de beperkte tijd die hij tot zijn beschikking had was zijn enige keus zich wat de locatie van China betrof aan te sluiten bij voorgaande Europese kaarten.

Tijdens de jaren van zijn verblijf in Europa voltooide Martini vijf werken over de geschiedenis, geografie en taal van China en de missieactiviteiten aldaar; vier daarvan werden uiteindelijk ook uitgegeven. Deze boeken wakkerden de belangstelling voor China in Europa weer aan. Als gevolg daarvan zeilde een nieuwe groep jonge mannen naar het oosten en vormde een welkome aanvulling op de gemeenschap van Jezuïeten in China, op een moment dat ze door de Ming-Qingoorlog en het verouderingsproces van de belangrijkste leden van de groep in aantal achteruitging.³³ Van deze vier boeken gaf de *NAS* de beste visuele indruk van de kenmerken van China.

9 Reconstructie van het door Martini gevolgde proces om de referentielijnen in te tekenen.

BRONNEN EN LITERATUUR

PRIMAIRE BRONNEN

Li Zhizao 李之藻. **1629, herdruk 2013.** *Tian Xue Chu Han* 天学初函. Shanghai: Shanghai Jiaotong University Press.

Lu Yingyang (redactie), **herzien door Yan Ziyi.** **1600-1625.** *Guang Yu Ji* 广舆记. Ning Xiang Ge editie.

Martini, Martino. **1655.** *Novus Atlas Sinensis.* Amsterdam : Blaeu.

Matteo Ricci, vertaald door Wen Zheng 文铮. **2014.** *Yesuhui yu Tianzhujiao Jinru Zhongguo Shi* 耶稣会与天主教进入中国史. Beijing: Zhonghua Book Company.

Parchas, Samuel. **1625.** *Purchas his Pilgrimes*, the third part. London.

Ricci, Matteo en vertaald door Wen Zheng 文铮. **2018.** *Li Madou Shuxinji* 利玛窦书信集. Beijing: The Commercial Press.

Semedo, Alvaro de. **1655.** *The History of that Great and Renowned Monarchy of China...* London.

Xu Guangqi 徐光启 en **Li Tian Jing** 李天经. **red. 1630s-1640s en samengesteld door Pan Nai** 潘霏. **2009.** *Chong Zhen Li Shu* 崇祯历书. Shanghai: Shanghai Classic Publishing House.

Xu Guangqi 徐光启 en **Li Tian Jing** 李天经 (ed. **1630s-1640s**), **samengesteld en geannoteerd door Li Liang** 李亮. **2017.** *Zhi Li Yuan Qi* 治历缘起. Changsha: Hunan Science & Technology Press.

SECUNDAIRE BRONNEN

Baldacci, Osvaldo. **1983.** "The cartographic validity and success of Martino Maritni's Atlas Sinensis". In: Giorgio Melis (ed.). *Martino Martini: geografo cartografo storico teologo.* Trento: Museo Tridentino di Scienze Naturali.

Bertuccioli, Giuliano. **2012.** "Wei Kuangguo Shengping jiqi Zhuzuo 卫匡国生平及其著作". In: Zhang Xiping 张西平 (Red.) (2012). *Ba Zhongguo jieshao gei shijie: Wei Kuangguo yanjiu* 把中国介绍给世界：卫匡国研究, Shanghai: East China Normal University Press.

Brockey, Liam Mattew, vertaald door Mao Ruifang 毛瑞方. **2017.** *Journey to the East: The Jesuit Mission to China, 1579-1724.* Nanjing: Jiangsu People's Publishing House.

Cams, Mario. **2019.** "De Novus Atlas Sinensis van Martini en Blaeu (1655) en zijn Chinese bronnen". In: *Caert-Thresoor*, 2019-4.

Fang Hao 方豪. **2007.** *Zhongguo Tianzhujiaoshi Renwuzhuan* 中国天主教史人物传. Beijing: China Religious Culture Publisher.

Gao Yongyuan 高泳源. **1982.** "Wei Kuangguo (Ma-er-ti-ni) de 'Zhongguo xin tuzhi' 卫匡国马尔蒂尼的《中国新图志》". *Studies in the History of Natural Sciences* 自然科学史研究 1:4, 366-372.

Huang Shijian en Gong yinyan 黄时鉴、龚纓晏. **2004.** *Li Madou Shijie Ditu Yanjiu* 利玛窦世界地图研究. Shanghai: Shanghai Classic Publishing House.

Lindgren, Uta. **2007.** "Land Surveys, Instruments, and Practitioners in the Renaissance". In *The History of Cartography*, Volume Three, Part I. Chicago & London: The University of Chicago Press.

Liu Geng 刘耿. **2018.** *17 Shiji Yesuhui Zhongguo Nianxin Yanjiu* 17世纪耶稣会中国年信研究. Proefschrift Fudan Universiteit.

Mungello, David E. **1989.** *Curious Land: Jesuit Accommodation and The Origins of Sinology.* Honolulu: University of Hawaii Press.

Richthofen, Ferdinand von. **1877.** *China. Ergebnisse eigener Reisen und darauf gegründeter Studien.* Berlin.

Unno, Kazutaka 海野一隆. **2010.** *The Kuang-Yü-T'u in the Cultural History of Chinese Maps* 地图文化史上的広輿图. Tokyo: The Tokyo Bunko.

Xu Jie 许洁, **Shi Yunli** 石云里. **2006.** "Pang

Diwo Sun Yuanhua 'Ri Gui Tu Fa' Chutan 庞迪我、孙元化<日晷图法>初探》". *Studies in the History of Natural Sciences* 自然科学史研究, 2:4, 149-158.

Yang Fan 杨帆, **Sun Xiaochun** 孙小淳. **2017.** "Dilijingweidu yu Chongzhen Gaili 'Xi Fa' de Queli 地理经纬度与崇祯改历'西法'的确立". *Science & Culture Review* 科学文化评论, 4:6, 62-75.

NOTEN

- * Vertaald uit het Engels door Ferjan Ormeling
- 1** Martini 1655, 26.
- 2** Martini 1655, 3.
- 3** De voorspellingen van Lansberg verwijzen naar de Lansbergiana hypothesi van de astronoom Johan Philip Lansberg, zie Cams 2019.
- 4** Martini 1655, 29.
- 5** Martini 1655, 26.
- 6** Von Richthofen 1877, 676.
- 7** Unno 2003, 330-336. De artikelen van Unno over de impact van de Guang Yu Tu op de Europese kartografie werden voor het eerst in 1978 en 1979 gepubliceerd.
- 8** Fang 2007, 307. Dit boek werd in 1967 voor het eerst gepubliceerd.
- 9** Gao 1982, 371.
- 10** Baldacci 1983, 85.
- 11** Ricci 2018, 26, 31, 57, 113-138, 160-180.
- 12** Ricci 2014, 227-228.
- 13** Samuel Parchas 1625, 350-379.
- 14** Huang en Gong 2004, 81-83.
- 15** Ricci 2018, 310.
- 16** Xu en Shi 2006. Ursis 1614, Li 1629, herdruk 2013, 691.
- 17** Zhou (ed.) 2013, 248-262.
- 18** Semedo 1655, in hoofdstuk 2 en 3.
- 19** Xu and Li 2009, 255, 1633.
- 20** Xu en Li 2009, 254, 255.
- 21** Yang en Sun 2017.
- 22** Xu en Li 2009, 253.
- 23** Liu 2018.
- 24** Bertuccioli 2012, 20.
- 25** Five Millennium Catalog of Lunar Eclipses, <https://eclipse.gsfc.nasa.gov/LEcat5/LE1601-1700.html>.
- 26** Baldacci 1983, 85.
- 27** Lindgren 2007, 481.
- 28** Digital Vatican Library, <http://digi.vatilib.it/view/MSS-Barb.or.135>.
- 29** Alvorens coördinaatwaarden aan de werkeditie te ontlentlen had Martini de locatie van sommige steden op de kaarten in de werkeditie verbeterd, en er enkele andere aan toegevoegd, als we afgaan op de beschrijvingen in de Guang Yu Ji; soms verwees hij naar een andere afzonderlijke Chinese kaart, de Ren Ji Tu.
- 30** Bugli en Magalhes kwamen in de laatste jaren van de Ming-dynastie de provincie Sicuan binnen, welke Martini nooit bezocht. In 1650 ontmoetten de drie Jezuiten elkaar in Beijing.
- 31** Zie voor deze accolade Gao 1983, 373.
- 32** Dat analyseer ik in een andere bijdrage.
- 33** Bertuccioli 2012, 29-33. Mungello 1989, 106-109. Brockey 2017, 120-132.

SUMMARY

Martino Martini's Novus Atlas Sinensis (J. Blaeu, 1655): his method of determining coordinates / Lin Hong

Martino Martini's *Novus Atlas Sinensis* (Amsterdam : J. Blaeu, 1655) was the first provincial atlas of China published in Europe. One of its most remarkable contents is the catalogue of coordinates of over 1,750 values of Chinese cities and settlements. Identifying the sources of the values is essential for reconstructing Martini's mapping method and understanding the nature of *Novus Atlas Sinensis*. The present study reconsiders this issue in the context of the accumulation of European knowledge about the coordinates of China and the evolution of Western-style mapping in China. The author points out that Martini referred to very few previous latitude values measured or reckoned by others, and he himself made very few latitude measurements and no longitude measurements at all. Martini set the overall longitude range of China according to maps of contemporary mainstream European mapmakers. Almost all of the values in the catalogue were reckoned mainly according to the relative position of sites on provincial maps in *Guang Yu Ji* (广舆记).

Martijn Storms verlaat de redactie

In het vierde nummer van de negentiende jaargang van *Caert-Thresoor*, in het jaar 2000, wordt de naam Martijn Storms voor het eerst aan de lijst met redactieleden toegevoegd. Martijn was toen nog niet eens afgestudeerd, maar in verband met de promotiebeurs, die Elger Heere en Martijn voor een onderzoek naar prekadastrale kaartverzamelingen in het vooruitzicht was gesteld, wordt hij door de overige redactieleden graag binnengehaald. Dat hij nu, na twintig jaar, niet meer bij de *CT* redactie wordt vermeld, komt omdat de redactionele werkzaamheden hem teveel tijd gaan kosten; hij is inmiddels opgevolgd in de redactie door Reinout Klaarenbeek.

In de notulen van de redactievergadering van 9 januari 2001 staat: „Martijn Storms wordt welkom geheten als nieuw redactielid... Martijn zal zich ondermeer gaan bezighouden met de geplande vaste rubriek internetwebsites: @ la carte.” Hij werd dus gelijk aan het werk gezet, samen met Elger Heere: hun rubriek @ la carte zou de aandacht vestigen op bijzondere internetsites met betrekking tot de historische kartografie. Dat was een belangrijke ontwikkeling te midden van de tot dan toe nog niet al te zeer met het internet vertrouwde redactieleden.

In het derde nummer van 2001 is aan de toegevoegde doctorandustitel te zien dat Martijn

inmiddels is afgestudeerd, en een jaar later volgt zijn eerste artikel in *CT: De ontsluiting van oude kaarten op internet*. In 2004 volgt een artikel over prekadastrale kaarten, en over dat thema blijft hij regelmatig publiceren, evenals over bibliotheektechnische kwesties.

Van de oprichting in 2007 tot 2017 had Martijn ook zitting in het bestuur van de Barent Langenes Stichting – de Stichting die *Caert-Thresoor* uitgeeft – waarvan het grootste deel als secretaris, wat nog een extra beslag op zijn tijd moet hebben gelegd.

In 2009 beginnen Elger Heere en Martijn de rubriek *Kaartencollecties in Nederland*, die kaartencollecties in Nederland respectievelijk collecties met veel Nederlands materiaal zal gaan beschrijven, om de bekendheid van die collecties te vergroten en hun zwaartepunten nog eens extra onder de aandacht te brengen, met het uiteindelijke doel de beschrijvingen tot een al of niet digitale gids te bundelen, als opvolger van de *Gids voor Kaartverzamelingen in Nederland* van Annemieke van Slobbe (1980) of de *Almanak Verzamelingen Topografisch Beeldmateriaal* (1995) van Paul van den Brink. Eind 2011 neemt Marleen Smit het over van Elger, en vanaf medio 2013 doet Martijn het verder alleen: zo'n 35 beheerders van kaartcollecties hebben tot nu toe een profiel van hun collecties op schrift gesteld met hun zwaartepunten, gebruiksfaciliteiten en topstukken. We hopen dat Martijn op een gegeven moment de bundeling van dit materiaal nog op zich wil nemen.

Daarnaast heeft Martijn zich in de loop van zijn redactionele loopbaan tot 'hoofd'-corrector van *CT* ontwikkeld: pas als hij zijn fiat gegeven had kon Erik Walsmit overgaan tot het voor de druk vrijgeven van een nummer. Het is dus een belangrijke steunpilaar van de redactie geweest, die nu op afstand komt te staan, en we zijn hem zeer dankbaar voor het vele werk die hij voor het *CT* heeft willen verzetten en voor de ingebrachte inspiratie!

REDACTIE *CAERT-THRESOOR* EN BESTUUR
BARENT LANGENES STICHTING

Gemeente Arnhem. Kaart van de Wandel- en Villaparken Sonsbeek - de Braamberg en Klarenbeek. Onbekende maker, kleurendruk, schaal 1:4.000, 1909. Collectie Kaartenverzameling Gemeente Arnhem 1121.

DE BIBLIOTHEEK VAN DE NIEUWE OF LITTÉRAIRE SOCIËTEIT DE WITTE, *'s-Gravenhage*

◉ WIM HAYES ◉

Deze rubriek beschrijft kaartenverzamelingen in Nederland respectievelijk kaartenverzamelingen met veel Nederlands materiaal.

Tips: Reinout Klarenbeek
E-mail: r.klaarenbeek@vu.nl

Het gebouw van de Bibliotheek van de Nieuwe of Littéraire Sociëteit De Witte, Plein 24 Den Haag. Foto Wim Hayes.

ADRES EN CONTACTGEGEVENS

Bezoekadres: Plein 24, 2511 CS 's-Gravenhage
Postadres: Postbus 11589, 2502 AN, 's-Gravenhage
Telefoonnummer: 070-360.79.33
Website: societeitdewitte.nl

Toegankelijkheid

De Nieuwe of Littéraire Sociëteit De Witte is een besloten vereniging en alleen toegankelijk voor leden en hun introducés. De collectie van de Bibliotheek is op afspraak beschikbaar voor wetenschappelijk onderzoek. Via een online contactformulier kunnen de voorwaarden worden aangevraagd.

Omvang en profiel

Een willekeurige jaarnota van de boek- en papierhandelaren De Erven Doorman uit 1866 vermeldt voor de maand maart de aankoop van acht kaarten: *Théâtre de la guerre, Carte stratégique de l'Allemagne, L'Europe centrale, Gegend von Venedig, Carte topographique de l'Italie op bordpapier* en drie kaarten van [Alexandre] *Vuillemin Mantoue, Vérone en Vénise*. De aanschaf van een partij kaarten van zeer uiteenlopende aard als deze was kenmerkend voor de Bibliotheek van De Witte. De uitgebreide collectie dagbladen, tijdschriften, boeken, brochures en almanakken was een levendige verzameling met als enig doel de leden op alle mogelijke terreinen zo goed mogelijk te informeren. Vanaf het oprichtingsjaar 1782 speelde de actualiteit van de informatie hierbij een belangrijke rol. Van leestafel tot 'leesinrigting' in 1855 tot Bibliotheek en Leeszaal in 1870 was het aanschafbeleid erop gericht om de collectie als spiegel van wat er in binnen- en buitenland leefde, in te richten.

Vanaf 1855, toen op initiatief van commissaris baron van Brienen van de Grootte Lindt de

collectie een officiële status kreeg en er een ruimte van het gebouw specifiek tot 'leesinrigting' werd omgebouwd, was het een jaarlijks gebruik om de hele collectie door een boekhandel te laten oprispen en waar nodig reparaties uit te voeren. Tegelijk werd er tijdens deze jaarlijkse verhuizing een lijst opgemaakt van de verzameling. Van deze lijsten werden slechts enkele exemplaren gedrukt voor gebruik in de leesruimte. Op dat moment was het ook gebruikelijk om titels die verouderd waren, af te stoten. Niet alleen uit praktische overwegingen – de opslagruimte was beperkt, maar ook om de collectie up-to-date te houden. Helaas zijn er van deze beschrijvende lijsten geen exemplaren bewaard gebleven. De praktijk van het schoonmaken en (her)binden van boeken, brochures en dagbladen duurde zeker tot in de jaren 1890 voort.

Ondertussen was in 1870 het oorspronkelijke sociëteitsgebouw vervangen door nieuwbouw, waarin op de eerste verdieping een Bibliotheek en Leeszaal was voorzien. Met de uitbreiding van het pand in 1900 werd er een tweede Leeszaal aan toegevoegd. In 1894 verscheen de eerste gedrukte collectiecatalogus. Losse kaarten werden niet in de catalogus opgenomen en zijn ook niet bewaard gebleven. Wel vinden we in de na 1894 verschenen catalogi verschillende atlassen terug, zoals prof. A. L. Hickmann's *Geographisch-statistischer universal Taschen-Atlas* (1897) of *The Castle Line Atlas of South Africa* (1895). Dat we in de categorie Koloniale zaken, naast de categorie Aardrijks-, land- en volkenkunde de

1

grootste groep in de collectie, enkele atlassen betreffende de voormalige koloniën vinden, mag geen verbazing wekken. Voorbeelden hiervan zijn F. de Bas *La cartographie et topographie des Indes Orientales néerlandaises* (1884) en van J. W. Stemfoort en J.J. Siethoff *Atlas der Nederlandsche bezittingen in Oost-Indië* (1907). Daarnaast beschikten de leden over atlassen die als onderdeel van een grotere publicatie waren uitgegeven. Uit deze publicaties spreekt de brede en ongetwijfeld commerciële interesse die men had in sommige onderwerpen, zoals Dr. G.A.F. Molengraaf *Borneo-expeditie. Geologische verkenningstochten in Centraal-Borneo. Atlas in 22 bladen* (1900) en van C.F. Abendanon *Geologische en geografische doorkruisingen van Midden-Celebes. Atlas* (1916).

Rond de Eerste Wereldoorlog bereikte de collectie met meer dan 350 abonnementen en ruim 21000 titels haar hoogtepunt en werd de rijkdom van de verzameling door binnen- en buitenlandse commentatoren terecht geroemd. In dezelfde periode zag het college van bestuur zich genoodzaakt om, voor het bewaren van de goede vrede op de Sociëteit, het gebruik van kaarten waarop door twee kampen, sympathisanten van de geallieerden en die van de centrale machten, de frontbewegingen werden bijgehouden en waarbij de emoties hoog opliepen, te verbieden.

In juli 1941 kwam er een abrupt einde aan de weelde. De Sociëteit werd op last van de bezetter gesloten en haar roerende goederen, waaronder de collectie van de bibliotheek, geconfisqueerd. Een groot deel van de verzameling werd door de Wehrmacht, het

2

Reichsicherheitshauptamt, de Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg, het Nederlandse Departement van Volksvoorlichting en Kunsten (DVK) en de Centrale Dienst voor Sibbekunde geroofd. Voor Rijkscommissaris Seyss-Inquart werd zelfs een speciale 'Handbücherei' van ruim 700 boeken samengesteld.

In 1945 keerden zo'n 7.000 titels terug. Een klein deel daarvan was in Duitsland aangetroffen en geretourneerd. Onderzoek heeft aangetoond dat de boeken die in Duitsland terecht waren gekomen ofwel bij een van de bombardementen op Berlijn verloren zijn gegaan, ofwel door Russische troepen naar hun moederland werden afgevoerd. In 1992, na jaren van omzwervingen, kreeg de sociëteit 34 boeken terug van de *Margarita Rudomino All-Russia State Library for Foreign Literature (Library of Foreign Literature)* uit Moskou. Het grootste aantal boeken, waaronder enkele atlassen, bevond zich op het DVK, van waaruit deze hun weg terugvonden naar de Sociëteit.

In 2004 werd door de bibliotheekcommissie een plan van aanpak geschreven, waarin de voor de Tweede Wereldoorlog verworven boeken werden aangemerkt als de 'historische collectie'. Deze collectie vormt het uitgangspunt voor het huidige aanschafbeleid. De bibliotheek en haar collectie wordt beheerd door de bibliotheekcommissie, bestaande uit zeven leden en voorgezeten door een lid van het college van bestuur. De bibliotheekcommissie heeft een ondersteunende taak om -naast het dagelijkse beheer en onderhoud van de collectie, het college van bestuur gevraagd en ongevraagd te adviseren aangaande

bibliotheekzaken. De commissie beschikt over budget om werken uit de historische collectie te laten restaureren en, daar waar de gelegenheid zich voordoet, verloren werken te vervangen, zoals in het geval van de *Atlas der Nederlandsche bezittingen in Oost-Indië (1883-1885)*. Met de inrichting van de atlaskamer werd een belangrijke stap gezet in het beheer van de collectie. De atlassen worden in deze ruimte in speciaal voor die functie gemaakte ladekasten bewaard. De collectie zal in komende jaren verder worden uitgebreid door aanschaf van zowel nieuwe als antiquarische exemplaren.

Website/Beeldank

www.societeitdewitte.nl/nl/bibliotheek/
(voor algemene informatie over de bibliotheek en toegang tot de catalogus)
Contactformulier: societeitdewitte.nl/nl/contactformulier/secretariaat/contact%20bibliotheekcommissie/

1 De Atlaskamer. Foto Wim Hayes.

2 *Atlas der Nederlandsche bezittingen in Oost-Indië / naar de nieuwste bronnen samengesteld en aan de regering opgedragen* / door / J.W. Stemfoort en J.J. Siethoff / gereproduceerd op last van het Departement voor Koloniën / aan de Topografische inrichting te 's Gravenhage, onder leiding van den directeur C.A. Eckstein 1883-1885 Signatuur: 28 A 8.

VARIA CARTOGRAPHICA

Inzendingen voor deze rubriek kunnen gestuurd worden aan Ester Smit

E-mail: e.smit@historischcentrumoverijssel.nl

Bos' schoolatlas der geheele aarde (Groningen, Wolters 1877), pagina 18 van 92 (Universiteitsbibliotheek Utrecht, VII.W.e.0044(DkQ)).

Bosatlassen: de wereld in beeld (1877-1939)

De Utrechtse universiteitsbibliotheek presenteert op haar website de tentoonstelling *Bosatlassen: de wereld in beeld (1877-1939)*. Het gaat om een digitale tentoonstelling die een prachtig overzicht biedt van alle vooroorlogse edities van de bekende *Bosatlas*. De tentoonstelling is opgezet om te laten zien wat er in de wereld is veranderd en ook wat er veranderde in de weergave ervan. Bij de gepresenteerde kaarten staan toelichtingen met een duidelijke beschrijving en verklaring.

Ga naar: www.uu.nl/bijzondere-collecties/over-bijzondere-collecties/een-virtuele-tour-langs-bijzonder-materiaal/bosatlassen-de-wereld-in-beeld-1877-1939

's-Hertogenbosch zet erfgoed op de kaart.

Door de samenvoeging van de gemeentelijke afdeling bouwhistorie, archeologie en monumenten, vestingwerken en het stadsarchief is Erfgoed 's-Hertogenbosch ontstaan. Op de website staan een zestal interessante erfgoedkaarten die het erfgoed in de stad laten zien, monumenten tonen op een kaart, verder staan er een archeologische verwachtingskaart, een bouwhistorische waardenkaart, een ontwikkelingskaart en tenslotte de kadastrale kaart uit 1832.

De historische kadastrale kaart is in samenwerking met het HisGis gemaakt. Met de digitale presentatie kunnen we twee eeuwen terugreizen in de tijd. De kaart laat het gemiddelde inkomen en de eigendommen zien van 's-Hertogenbosch uit 1832, maar vertelt ook meer over de beroepen van de Bosschenaren.

De kaart is te vinden op: www.erfgoedshertogenbosch.nl/erfgoedkaarten. De kadastrale kaart uit 1832 staat rechts onder.

Uitsnede van de gelaagde hedendaagse HisGiskaart en de Kadastrale kaart van 1832 (erfgoedshertogenbosch.nl).

Regionaal Archief Nijmegen laat ons digitaal leren

Op de website van het archief is een kaart te vinden die door middel van digitaal materiaal en door gedigitaliseerd kaartmateriaal 2.000 jaar teruggaat in het verleden. Het scherm wordt gevuld met een kaart van Nijmegen en omgeving. In de linker kolom kunnen thema's of tijdvakken aangevinkt worden. Kaartmateriaal, luchtfoto's en HisGis-applicaties zijn er op de kaart te vinden.

De gegevens die via deze kaart worden geopenbaard, zijn fascinerend. Bij Tweede Wereldoorlog bijvoorbeeld kan het aantal oorlogsdoden bekeken worden. De slachtoffers zijn gecategoriseerd in vier groepen: Duitse-, geallieerde- en Nederlandse militairen en als vierde groep de doden onder de burgerbevolking. Een minder verdrietig onderwerp is dat er over de kaarten heen andere kaarten gelegd kunnen worden. Door de transparantie van de kaartlagen zijn de verschillende onderwerpen goed te bekijken, zoals de landschappelijke ondergrond versus de Romeinse Limes.

Te bereiken: via regionaalarchiefnijmegen.nl kunt u klikken op Tips: online leren over Nijmeegse geschiedenis. In de tekst staat de koppeling naar de kaart, die ook te bekijken is op <http://kaart.nijmegen.nl/historie/>

ONVERWACHTE SCHENKING

Het Historisch Centrum Overijssel (HCO) te Zwolle is een kaartcollectie rijker. Uit onverwachte hoek werd de afdeling Acquisitie benaderd door de Overijsselse Bibliotheek Dienst (OBD), het tegenwoordige Rijnbrink. De OBD leverde bibliotheekinhoudelijke diensten aan Overijsselse openbare bibliotheken en beheerde naast boeken ook oude banden, tijdschriften en oude kaarten. Door veranderende dienstverleningen maakt de OBD sinds 2013 deel uit van de Rijnbrink. In 2020 is een groot gedeelte van de kaartencollectie geschonken en in bewaring gegeven bij het HCO. De voorwaarde die bij deze schenking om niet gesteld werd was dat de kaarten doorzoekbaar, vindbaar en bruikbaar gemaakt zouden worden door het HCO.

De belofte werd ingelost en hiervan is toegang 1723 het resultaat. Raadplegers en gebruikers mogen de afbeeldingen downloaden en ermee doen wat eenieder wil. Het gaat om kaarten waarop Overijssel staat afgebeeld vanaf de zestiende tot en met de negentiende eeuw.

L'Overijssel, Suivant les Nouvelles Observations de Mss[rs] de l'Academie Royale des Sciences, [...] presenteert de provincie alsof het is ingelijst. Uitgegeven door P. van der Aa (1723). Historisch Centrum Overijssel, toegang 1723 inventarisnummer 16

De collectie is te raadplegen op twee plekken: op archieven.nl, selecteer in de rechterkolom HCOverijssel en zoek in het veld toegangscode op '1723'. Nog een muisklik en u ziet de inventaris met kaarten verschijnen. Een andere plek is de website van het HCO. Onder 'beeld en geluid' in beeldbank zoeken op 1723, waaronder de kaarten ook te zien zijn.

Atlas van de Calamiteuze Polders in Zeeland (1861)

Blad 16 uit de *Atlas van de calamiteuze polders* (Allard Pierson, HB-KZL II B 18).

Een calamiteus waterschap (of calamiteuze polder) is een soort waterschap dat vrijwel uitsluitend in Zeeland voorkwam. Als een polder of waterschap zelf niet in staat was de kosten van zeewering en oeververdediging te dragen, dan kon het calamiteus verklaard worden. De zeewering kwam dan onder beheer van de provincie. Jhr. J.R.Th. Ortt (1817-1887), hoofdingenieur van de Waterstaat in Zeeland en lid van de commissie over de oeververdediging in die provincie, maakte in 1861 een atlas met kaarten van de 44 calamiteuze polders op 39 kaartbladen. Deze *Atlas van 44* [!] kaarten, aantonende de dijken en onderzeesche oevers van de calamiteuze polders in Zeeland, volgens opnemingen en peilingen, gedaan in het jaar 1860 is een losbladige atlas in een omslag.

De kaarten tonen alleen de zeeweringen van de betreffende polders op de schaal 1:10.000, slechts enkele kleine polders zijn in hun geheel gekarteerd. De atlas is in enkele collecties in Nederland aanwezig, maar was niet digitaal beschikbaar.

Het exemplaar van Allard Pierson, de Collecties van de Universiteit van Amsterdam, is nu beschikbaar in de beeldbank: op <https://hdl.handle.net/11245/3.39627>, of ga naar (www.uvaerfgoed.nl/beeldbank/nl) en zoek naar Ortt).

IN MEMORIAM ARIE DE ZEEUW

Arie de Zeeuw. Foto Museum Zutphen.

Op 31 januari overleed op 89-jarige leeftijd drs. Arie de Zeeuw. Van jongs af aan was de heer De Zeeuw gegrepen door kaarten en het dan ook niet verwonderlijk dat hij geografie ging studeren in Utrecht en daarna leraar Aardrijkskunde werd aan het Baudartius College in zijn geboorteplaats Zutphen. Hij bouwde in zijn leven een grote verzameling historische plattegronden, stadsgezichten en prenten van Nederland op. Waren Gelderland en de Achterhoek aanvankelijk zijn verzamelgebieden, al gauw kon hij andere mooie kaarten niet laten liggen. Hij wist altijd wel een reden te bedenken waarom een fraaie kaart toch ook goed in zijn verzameling paste, waarbij de esthetiek van de kaart leidend bij hem was. Decennia lang onderhield hij goede contacten met antiquaren, verzamelaars en wetenschappers. Op bijeenkomsten van de Werkgroep voor de Geschiedenis van de Kartografie ontbrak hij zelden. Uiteraard las hij *Caert-Thresoor* en schreef daarin een aantal

gedegen artikelen en uit handen van prof. dr G. Schilder ontving hij de Caert-Thresoorprijs 1998. Hij was overigens een kritisch lezer en als er in een uitgave veel aandacht voor de jongere kartografie was, naar zijn idee ten koste van de bloeitijd van de kartografie in de zestiende en zeventiende eeuw, dan liet hij dat zeker weten.

Velen in de wereld van de historische kartografie, wetenschappers en verzamelaars, wisten de weg te vinden naar zijn warme huis aan de Berkelsingel in Zutphen, waar hij zich een vriendelijk gastheer toonde en graag zijn kaarten en kennis ten toon spreidde.

Zijn laatste bijdrage aan de kartografie is te zien in het binnenkort te verschijnen deel over Gelderland in de reeks van het onderzoeksprogramma Explokart, waarin een aantal kaarten uit zijn collectie zijn afgebeeld.

De verzameling van Arie de Zeeuw zal samen met zijn kartografische boekenverzameling ondergebracht worden in het Stedelijk Museum Zutphen, waaraan Arie meer dan vijftig jaar als vrijwilliger was verbonden. De 'Collectie De Zeeuw' moet zo een herinnering vormen aan een halve eeuw De Zeeuw in het Zutphens onderwijs.

De wereld van de historische kartografie verliest met het heengaan van Arie niet alleen een kenner van oude kaarten en een gepassioneerd verzamelaar, maar ook een buitengewoon vriendelijk mens.

Kees van Grootheest

IN MEMORIAM ELLY BOS-RIETDIJK

Elly Bos-Rietdijk. Foto Hans Pattist, 1989.

Op 19 januari jl. overleed Elly Bos-Rietdijk. Zij werd in 1935 geboren in Padang op Sumatra in voormalig Nederlands-Indië en was vanaf 1964 verbonden aan het Maritiem

Museum Rotterdam (in haar tijd bekend als Maritiem Museum 'Prins Hendrik') eerst als wetenschappelijk assistent en vanaf 1972 als hoofdconservator. In 1998 ging zij met vervroegd pensioen. Naast de collectie schilderijen, tekeningen en prenten, beheerde zij de kartografische verzameling van het museum. De kennis over de kartografische collectie droeg zij vooral uit door middel van tentoonstellingen met bijbehorende catalogi. In 1966 werkte zij mee aan de tentoonstelling 'Lof der Zeevaart', de overzichtstentoonstelling van de collectie van Willem Anton Engelbrecht (1874-1965). Andere tentoonstellingen zouden volgen, onder meer de 'Plancius'-tentoonstelling in 1972, de tentoonstelling 'De Wereld volgens Blaeu' in 1986 en haar laatste tentoonstelling 'Italiaanse kaartenmakers' uit 1996.

Sjoerd de Meer

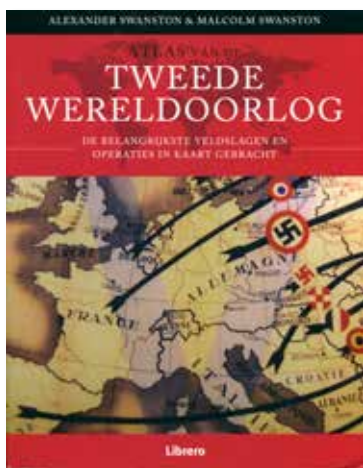
RECENSIES

Inzendingen voor deze rubriek kunnen gestuurd worden aan Ron Guleij

E-mail: ron.guleij@nationaalarchief.nl

Atlassen van de Tweede Wereldoorlog

Hier volgt een bespreking van drie atlassen over hetzelfde onderwerp, de Tweede Wereldoorlog, maar met een volstrekt verschillende doelgroep: de Bosatlas is vooral gericht op de bewustwording van schoolkinderen hoe de vrijheid in WOII en daarna aangetast werd door fascisme en communisme. De Swanstons hebben de belangrijkste veldslagen en operaties in kaart gebracht, en het team van Franse historici dat de WOII in Infographics verbeeldde wil ons aan de hand van diagrammen nieuw inzicht geven in de getalsmatige verhoudingen van manschappen en materieel achter die operaties. Alle drie de atlassen zijn onderverdeeld in hoofdstukken of secties (Bosatlas 90, Swanstons 78 en de Franse 53) die nauwelijks vergelijkbaar zijn en al duiden op de vele verschillende visies die mogelijk zijn op de oorlog. De Bosatlas behandelt de oorlog helemaal vanuit Nederlands perspectief, de Infographics atlas verwaarloost de oorlogsvoering in Afrika, het Midden-Oosten en Azië, en de Swanstons geven het beste mondiale overzicht van het conflict. De Bosatlas gaat uitgebreid in op wat er daarna gebeurd is als gevolg van de uitkomsten van WOII, de Franse atlas een beetje en de Swanstons niet.

ATLAS VAN DE TWEDE WERELDOORLOG

De belangrijkste veldslagen en operaties in kaart gebracht

- Alexander & Malcolm Swanston. – Librero, Kerkdriel.
- Formaat 24 x 19 cm, 399 pagina's waarvan 11 pagina's register. 188 kaarten, 185 foto's, 15 diagrammen en een twintigtal andere soorten illustraties. De Engelse uitgave van dit werk verscheen in 2008 bij Cartographica Ltd., UK. De vertaling van de Nederlandse editie verzorgden Tom Mes en Rob Pijpers.
- ISBN 9789089981899.
- Prijs € 14,95.

ATLAS VAN DE TWEDE WERELDOORLOG - DE BELANGRIJKSTE VELDSLAGEN EN OPERATIES IN KAART GEBRACHT

Het is indrukwekkend hoeveel informatie in dit boek is samengebracht. De formule van het boek bestaat uit het opsplitsen van de oorlog in 78 onderdelen (zoals de slag om Stalingrad, Operatie Market Garden of het Ardennenoffensief), die elk met kaarten en foto's worden geïllustreerd. Al die onderdelen worden met een plezierig lezende tekst begeleid en toegelicht. Het gaat niet om Nederland – de Duitse aanval op 10 mei en het bombardement op Rotterdam worden niet eens genoemd, noch de Amerikaanse bezetting van Curaçao en Suriname – alleen Operatie Market Garden krijgt een eigen hoofdstuk, en dat klopt met de opzet van de auteurs om alleen de belangrijkste veldslagen en operaties van de oorlog

in kaart te brengen. De teksten zijn goed vertaald, bij de plaatsnamen speelt soms een gebrek aan geografische kennis de vertalers parten: Litouwen is geen vrije stad onder de Volkenbond (p. 15), en namen van huidige staten mag men niet gebruiken voor staten van vóór WOII, dat is verwarrend: Maleisië is niet hetzelfde als Malakka en Tanzania is niet hetzelfde land als Tanganyika). Namen uit de kaart staan soms anders gespeld in de tekst (Manila Bay in plaats van Mamala Bay in Hawaii, Baik in plaats van Biak). Het mandaatgebied New Guinea wordt vertaald met het Australische deel van Nieuw-Guinea (p. 228) terwijl er alleen de vroegere Duitse kolonie mee wordt bedoeld. Maar de namen op de kaart zijn goed aan de Nederlandse spellingstraditie aangepast.

De vreugde om zoveel detailkaarten van acties in de Tweede Wereldoorlog bij

elkaar te hebben wordt iets getemperd door de niet optimale leesbaarheid van de kaarten: er had beter gegeneraliseerd kunnen worden en het schrift is vaak te klein, althans voor deze oudere bespreker. Bovendien hadden de vertalers de Engelse kartografen moeten vertellen dat de letters i en j in de Nederlandse ij aan elkaar worden geschreven, anders krijg je een zot woordbeeld. Er staat een veelheid van rivieren op de kaarten die contraproductief is bij de oriëntatie; in de tekst vermelde plaatsen staan niet altijd op de kaart. De praktijk om landennamen in onderkast te zetten als het koloniën zijn en onafhankelijke gebieden met hoofdletters aan te geven is prima, maar dan moet men niet op latere zelfstandigheid anticiperen. Voor in het boek is een algemene legenda opgenomen, waar op sommige grootschalige kaarten nog symbolen aan worden toegevoegd. De belligerenten zijn gecodeerd in kleur: de troepenbewegingen weergevende pijlen zijn rood voor de Geallieerden, groen voor de Duitsers en geeloranje voor de Japanners. Luchtacties zijn van zeeacties onderscheiden door schaduwlijntjes onder de pijlen te tekenen, een inventieve oplossing die ik nog niet kende. Van een aantal situaties zijn instructieve panoramakaarten vervaardigd, zoals van de Duitse aanval op Kreta, de Japanse aanval op Hawaii, Stalingrad, Monte Cassino, Normandië en straat Surigao in de Filipijnen. De vele foto's voegen duidelijk een dimensie toe aan de atlas omdat ze toch een idee geven van het oorlogsbedrijf en haar verschrikkingen, de hoofdspelers en omstandigheden.

Het eindoordeel is: geweldig dat deze rijkdom aan materiaal zo goed (en goedkoop) voor de Nederlandstalige markt toegankelijk is gemaakt, maar jammer dat er niet nog een correctieslag overheen is gegaan en er geen groter corps voor de namen op de kaarten is gebruikt.

BOSATLAS VAN DE TWEDE WERELDOORLOG

Van al de 78 onderdelen waarin de atlas van de Swanstons WOII verdeelt, komen er maar een twintigtal aan de orde in deze Bosatlas. Wat in de Bosatlas wel en bij de Swanstons niet voorkomt zijn: de Duitse inval in Nederland, de slag om de Schelde (1944), de Nederlandse bevrijding en de herovering van Indonesië (1945). De voor Nederland belangrijkste

internationale aspecten van WOII, zoals het begin met de inval in Polen, de slag om Engeland, de oorlog in Azië, de strijd in Noord Afrika met el-Alamein, de slag om Stalingrad en de invasie in Normandië worden wel in de Bosatlas behandeld, maar de aandacht is hier toch veel minder op de militaire gevechtshandelingen gericht dan op de consequenties voor de burgerij, met als voornaamste issue het verlies van vrijheid. De Bosatlas is in tien delen verdeeld, waarvan slechts twee (Oorlog op wereldschaal en Einde van de Tweede Wereldoorlog) vergelijkbaar zijn met het boek van de Swanstons. De andere onderdelen zijn: Botsing van ideologieën (democratie vs. fascisme en communisme), Einde van de rechtstaat door de bezetting, Uitsluiting, genocide en terreur, Herschikking van de wereldkaart na 1945, Nederland na 1945, Internationale samenwerking (VN en EU), Herdenken en vieren (over de zin van de herdenkingen) en Vrijheid wereldwijd?, waarin de democratische meetlat langs de huidige samenlevingen wordt gelegd. Elk deel kent gemiddeld tien hoofdstukjes en elk hoofdstukje bestaat naast teksten en kaarten uit diagrammen, foto's, en een tijdlijn. De tekst is duidelijk en kundig gericht op de hoogste klassen van het VHMO, en de kaarten zijn voortreffelijk vormgegeven (alleen bij de kaarten van Stalingrad is het onduidelijk welke kant voor welke kleur staat; de aanleg van de Pakanbaroespoorlijn is alleen begrijpelijk wanneer de afvoer van de kolen via de rivier de Siak wordt verduidelijkt). Elk deel wordt besloten door een serie van zes iconische foto's op groot formaat, daarnaast zijn er nog vijf spreads met iconische objecten uit oorlogstijd (ik miste de knijpkat, maar dat is een persoonlijke oorlogsherinnering).

De helft van de atlas gaat uitgebreid in op de nawerkingen van WOII: het ijzeren gordijn, de dekolonisatie, de koude oorlog, Korea en Vietnam, de vrijheidsstrijd van Indonesië (maar niet de Indonesische acties om Nieuw-Guinea te veroveren) en geeft verder aan hoe de Nederlandse samenleving zich ontwikkelt in de zeventig jaar na het beëindigen van WOII, en hoezeer toenemende internationale samenwerking daar een onderdeel van is. Het thema vrijheid krijgt een extra dimensie door de Nederlandse deelname aan internationale vredesacties te belichten (zoals ook Bosnië en Afghanistan). Alleen het hoofdstuk

BOSATLAS VAN DE TWEDE WERELDOORLOG

◉ Bettie Jongejan, Peter Vroegé & Eelco Beukers (red.)

◉ Nationaal Comité 4 en 5 mei & Noordhoff Atlasproducties. Voorwoord van Gerdi Verbeet 256 pagina's.

◉ Formaat 34 x 24 cm, met 136 kaarten, 140 foto's, 7 diagrammen en een tiental andersoortige afbeeldingen, 27 pagina's register (plaatsnamen, thema's en personen). Kartografisch ontwerp Noordhoff Atlasproducties.

◉ ISBN 9789001122515,

◉ Prijs € 39,95.

'Herdenken en vieren' past naar mijn mening niet in de Bosatlasopzet die toch in wezen bestaat uit het leveren en toegankelijk maken van feitelijke ruimtelijke informatie. Het laatste hoofdstuk, Vrede en Veiligheid, laat aan de hand van dertig wereldkaarten (van de legalisering van wiet en euthanasie via armoede, corruptie tot persvrijheid) zien hoe het op het ogenblik met de vrijheid wereldwijd is gesteld: een goede afsluiting. Het is een gedegen product, zoals we dat van Noordhoff gewend zijn.

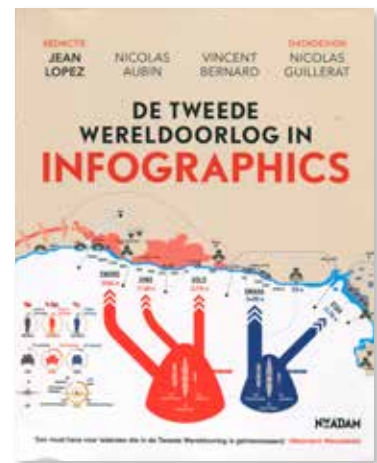
DE TWEDE WERELDOORLOG IN INFOGRAPHICS

Doel van dit werk is het presenteren van een kwantitatieve analyse van de oorlogvoering, inzichtelijk gemaakt aan de hand van een stortvloed van diagrammen. En men verwacht dat de lezer nieuwe inzichten zal krijgen, waardoor veel van het drama van de oorlog ontkracht wordt: gezien de getalsverhoudingen van aantallen piloten en vliegtuigen heeft Englands lot in de Battle of Britain nooit aan een zijden draadje gehangen; gezien de beperkte toegang tot economische hulpbronnen was het succes van de asmogendheden geheel afhankelijk van een verrassingsaanval, en was de uitkomst, als die aanval eenmaal tot stand was gebracht, alleen een kwestie van tijd. Bovendien vragen de auteurs meer aandacht voor de belangrijke rol van de Amerikaanse onderzeeërs in de Pacific-Oorlog waardoor de grondstoffenvoorziening van Japan ontregeld werd en geven ze aan dat Italië een nauwelijks serieus te nemen deelnemer was aan de oorlog. De vier hoofdstukken waarover de 53 secties zijn verdeeld, zijn: het Materiële en menselijke kader (28 pagina's), Wapens en legers (34 pagina's), Veldtochten en veldslagen (68 pagina's), en Eindoverzicht en tweedeling (45 pagina's). Alleen het derde deel, Veldtochten en veldslagen is vergelijkbaar met de atlas van de Swanstons. Het eerste deel begint met de uitzichtloosheid die voor velen het gevolg was van WOI, door inflatie en werkeloosheid, en vervolgens het herstel van de economie door de wapenproductie. Het tweede hoofdstuk geeft aan waar een infanterie-, artillerie- of pantserdivisie nu uit bestaat, wat een marineluchtvaartdienst doet en marineluchtvaartdienst wat de

samenstelling was van de zee- en luchtvlotten van de belligerenten. In het derde hoofdstuk is er – logisch – relatief meer aandacht voor de Franse veldtocht in 1940, maar ook veel minder voor de invasie (waar de Swanstons 22 pagina's aan besteden en de Infographicsatlas slechts vier), wellicht omdat Franse strijdkrachten daar nauwelijks een rol in spelen.

Nicolas Guillerat heeft bij de verbeelding van de statistische informatie vooral gebruik gemaakt van de beeldstatistiek, van histogrammen opgebouwd uit figuratieve symbolen, stroomdiagrammen en taartpunten.

De symbolen zijn kleurgecodeerd: rood natuurlijk voor de Sovjet-Unie, donkerblauw voor de Verenigde Staten, lichtblauw voor het Verenigd Koninkrijk, Zwart voor Duitsland, beige voor Japan, groen voor Italië en nu en dan krijgen ook Frankrijk en China een eigen kleur. Zelfs de bladzijden zijn kleurgecodeerd: wanneer het over de oorlog ter zee gaat zijn de bladzijden blauw, voor de landoorlog beige. Er zijn geen twee diagrammen hetzelfde, er zitten een aantal bij zó complex dat het te lang duurt voordat men door heeft wat er precies wordt weergegeven, en het is daardoor een werk wat je niet een twee drie uitleest, zo intensief moet je op elke pagina studeren hoe de getallen nu weer zijn verbeeld; bovendien ontbreken een inhoudsopgave en register. Maar er zijn ook veel sublieme grafische oplossingen, zoals de in een slang getekende lange rij krijgsgevangenen genomen Duitsers bij Stalingrad, waarvan met tinten is aangegeven hoeveel ervan in de verschillende stadia waarin ze naar een Goelag werden overgebracht, omkwamen (96%). En er zit een mooie pastiche in van Minards veldtocht van Napoleon naar Moskou in 1812, nu van de zevende Duitse pantserdivisie die in 1941 ongeveer dezelfde route volgde. Verbindend element tussen al die grafieken en diagrammen zijn de op een identieke wijze gestileerde kaarten (waaraan de geografische precisie wordt opgeofferd) met hun golfstructuur voor de zee, en verder de portretten van de militaire bevelhebbers en de zwarte silhouetten van de bij de oorlog behorende hardware. Niet alle infographics geven de situatie optimaal weer: bij die van de productie van strategische grondstoffen krijgen de producten van Britse en Franse

DE TWEDE WERELDOORLOG IN INFOGRAPHICS

- ◉ Nicolas Aubin & Vincent Bernard, onder redactie van Jean Lopez.
- ◉ Nieuw Amsterdam, 2019. Datadesign door Nicolas Guillerat. Vertaling, redactie en bewerking door bureau RJ&TC.
- ◉ 191 pagina's, formaat 29 x 23,5 cm. 357 kaarten en infographics.
- ◉ ISBN 9789046824948
- ◉ Prijs € 32,99

koloniën bijvoorbeeld wel dezelfde kleur als het moederland, maar die van andere Europese koloniale machten niet, waardoor bijvoorbeeld het belang van Katanga en Nederlands-Indië voor de Geallieerden onderbelicht wordt. Maar van de drie besproken werken is deze laatste wel het meest bijzondere.

◉ FERJAN ORMELING ◉

LITERATUUR en facsimile-uitgaven

Samengesteld door
Peter van der Krogt en
Martijn Storms

E-mail: p.c.j.vanderkrogt@uva.nl
m.storms@library.leidenuniv.nl

B
Bodenstein, Wulf, 'A 17th-century cartographic curio?' *Maps in History* 68 (Sept. 2020): 35-37. - Janssonius' kaart van Beauce met op de achterzijde de tekst van Beauvaisis.

Brink, Lowie, 'Hoe een Duitse planter op vakantie de Sumatraanse Bataklanden exploreerde.' *Geografie* 29 (2020), 6: 34-38. - Aantekeningen van de Duitse ontdekkingsreiziger Georg Meissner op een kaart van Noord-Sumatra: 34-38.

Bubenik, Claudia, & Cornelia Jahn, 'Niederländische Wandkarten.' *BibliotheksMagazin : Mitteilungen aus den Staatsbibliotheken in Berlin und München* 15 (2020), nr. 3, 29-36.

D
De Craecker-Dussart, Christiane, 'The Val-Dieu collection in Liège cathedral's treasury: A little-known collection of beautiful old maps (16th-19th centuries).' *Maps in History* 69 (2021): 13-16.

F
Faendrich, Jutta, *Als Künstler und Kartograph im Heiligen Land (1851/52). Die drei Palästina des C.W.M. van de Velde*. Berlin: Reimer, 2020. – ISBN 9783496016458. – 224 blz. – €39,-.

Feenstra, Hidde, en Meindert Schroor, 'Schiernmonnikoog historisch op de kaart gezet.' *Caert-Thresoor* 39,4 (2020): 3-11.

H
Harten-Boers, Henny van, 'Kaartencollecties in Nederland: Jan Menze van Diepencollectie,

Slochteren.' *Caert-Thresoor* 39,4 (2020): 29-30.
Horowitz, Maryanne Cline & Louise Arizzoli (eds.), *Bodies and maps. Early modern personifications of the continents*. Leiden: Brill, 2020. – Intersections 73 – ISBN 9789004387904. – 401 blz. – € 149,-.

Hove, Eric van, *Atlas van de Nederlanden en de grenzen met Frankrijk uitgebracht door Eugenius H. Fricx in 1712-1727 in 24 bladen, hier gedeeltelijk in een heruitgave door Covens en Mortier van 1744*. Opglabbeek: Nicole Knops, 2020. € 85 (gebonden), € 35 (losse bladen). Verkrijgbaar bij boekhandel Malpertuis, Genk, info@boekhandelmalpertuis.be.

J
Jager, Onno, 'De eerste atlasen: Over de totstandkoming van een bijzondere serie postzegels.' *Caert-Thresoor* 39,4 (2020): 17-19.

K
Klaasse, Zacharias, *Het Kadaster tijdens de Tweede Wereldoorlog*. [Arnhem]: Kadaster, 2020. Gratis aan te vragen als e-book: <https://www.kadaster.nl/over-ons/het-kadaster/geschiedenis/tweede-wereldoorlog>.

M
Mostert, Tristan, 'Ambonse oorlogen: Ongepubliceerde afbeeldingen van een onderbelicht koloniaal conflict nu digitaal beschikbaar.' *Caert-Thresoor* 39,4 (2020): 12-16.

R
Renteux, Jean-Louis, 'Les premières cartes détaillées du Hainaut français (début XVIIIe siècle).' *Bulletin de la Commission historique du Nord* 59 (2019): 163-213. Afzonderlijke uitgave: Lille: Archives départementales du Nord, 2020.

Robles Maciás, Luis A., 'How I Got Into Cartography: Interview with Gijs Boink, Archivist & Member of the editorial board of Caert-Thresoor.' *Maps in History* 69 (Jan 2021): 25-27.

Rosen, Mark, 'Worlds apart. The four continents and the Civitates Orbis Terrarum.' In M.C.

Horowitz & L. Arizzoli (eds), *Bodies and maps. Early modern personifications of the continents*. Leiden: Brill, 2020, blz. 238-252.

S
Segal, Zef & Bram Vannieuwenhuize (eds.), *Motion in maps, maps in motion. Mapping stories and movement through time*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2020. – ISBN 9789463721103. – 184 blz. – € 119,-.

- Jörn Seemann, Zef Segal & Bram Vannieuwenhuize, 'Introduction.', blz. 13-32.
- Djoeke van Netten, 'The new world map and the old: The moving narrative of Joan Blaeu's Nova Totius Terrarum Orbis Tabula (1648).', blz. 33-56.

- Bram Vannieuwenhuize, 'Entangled maps: Topography and narratives in early modern story maps.', blz. 57-80.

- Zef Segal, 'Flow mapping through the times: The transition from harness to nazi propaganda.', blz. 81-104.

- Radu Leca, 'The tensions of heterochronicity on cartographies of imperial motion in Japan.', blz. 105-128.

- Ferjan Ormeling, 'A school atlas as a history machine: The Bosatlas online.', blz. 129-152.

- Jörn Seemann, 'Facebook cartographies and the mapping of local history: Storied maps from the American middle town.', blz. 153-176.

- Mark Monmonier, 'Change-of-state' in the history of cartography.'

Storm, Reinder, 'Van Egmond tot Oland. De Waddenzee op twee kaartbladen van Johannes van Keulen.' *Geografie* 30 (2021), 2: 24-25.

Storms, Martijn, 'Het grondbezit van de Universiteit Leiden in kaart.' *De Boekenwereld* 36 (2020), 4: 20-27.

V
Vreugdenhil, Marloes, 'Dat dit Nederlant is'. Nederland beschreven in zes wereldatlassen (1571-1664). *Tijdschrift voor Historische Geografie* 5 (2020), 4: 226-236.

Vries, Jan de, 'Malqueren: Het mysterieuze Zweedse eilandje op Nederlandse zeekaarten.' *Caert-Thresoor* 39,4 (2020): 20-28.

W

Wel, Nico van der, 'Landschap op papier. Verpachting van duingronden op Texel van 1855 tot 1885.' *Tijdschrift voor Historische Geografie* 5 (2020), 4: 261-267.

Wigen, Kären & Caroline Winterer (eds.), *Time in maps. From the Age of Discovery to our Digital Era*. Chicago: University of Chicago Press, 2020. – ISBN 9780226718590. – 272 blz. – \$ 45,-.

Inhoud historisch-kartografische tijdschriften

E-PERIMETRON 15,2 (2020)

On-line tijdschrift: <http://www.e-perimtron.org>

Pavo López, Marcos, 'Spices in maps: Fifth centenary of the first circumnavigation of the world' (blz. 57-81).

Schaffer, Gad, 'The Historical Changes of Open Spaces in the Old City of Jerusalem Over the Last 180 Years' (blz. 82-97).

Mercier, Eric, 'Meridians of reference and mathematical geography in the Medieval Muslim West (9th-16th centuries)' (blz. 98-113).

E-PERIMETRON 15,3 (2020)

Sperti, Luigi, Silvia Cipriano, Angela Paveggio & Eleonora Delpozzo, 'Altinum: Discovering a Hidden Municipium through GIS, Historical Research and New Excavations' (blz. 114-129).

Dong Yu, Clara, Lu Huizhong, Roberto Ranzi, Angeliki Tsorlini & Evangelos Livieratos, 'A New Digital Comparison of the Chinese World Maps of Giulio Aleni and Matteo Ricci' (blz. 130-138).

Vardakosta, Ifigenia, & Sarantos Kapidakis, 'Current Use and Trends of Geospatial Collection Development Policies (GCDPs) in Map/GIS Libraries' (blz. 139-154).

Balletti, Caterina, Ludovica Galeazzo, Caterina Gottardi, Martina Massaro & Paolo Vernier, 'From Historical Maps to Digital Technologies: the Visualisation of the Venetian Ghetto's History' (blz. 155-167).

IMCOS JOURNAL 163 (DECEMBER 2020)

Informatie: <http://www.imcos.org/imcos-journal>

Clancy, Robert, 'Mapping a Pandemic: Australian Plague Maps, 1902 and 1904' (blz. 6-14).

Schirò, Joseph, 'Neue Carte der Insel Malta', 1798: An unrecorded map published by Joseph

Eder of the Maltese archipelago' (blz. 16-21).

Davies, Stephen, 'A Point of View, Part 2: Lt. L.G. Heath's panoramic watercolours of the harbour at Hong Kong and their transformation into Sheet 1696' (blz. 22-38).

MAPS IN HISTORY 68 (SEPTEMBER 2020)

Newsletter of Brussels Map Circle

Smit, Rick, Berghaus' Map of Syria of 1835: a new step in cartography.' (blz. 15-18).

Herbert, Francis, Soap atlases of the world (ca 1914-1919): 'Cleanliness is not next to Godliness now-a-days, but next to impossible. Therefore, use soap.' (blz. 19-23).

Pflederer, Richard, 'An Unrecorded Atlas of Battista Agnese identified in a Polish Library.' (blz. 33-34).

Bodenstein, Wulf, 'A 17th-century cartographic curio?' (blz. 35-37).

MAPS IN HISTORY 69 (JANUARY 2021)

De Craecker-Dussart, Christiane, 'The Val-Dieu collection in Liège cathedral's treasury: A little-known collection of beautiful old maps (16th-19th centuries)' (blz. 13-16).

Demhardt, Imre Joseph, 'Cartographic Loyalty

of an Explorer: Sven Hedin and Justus Perthes' *Geographische Anstalt, 1894-1941(45)*' (blz. 17-24).

Robles Maciás, Luis A., 'How I Got Into Cartography: Interview with Gijs Boink, Archivist & Member of the editorial board of *Caert-Thresoor*' (blz. 25-27).

THE PORTOLAN 109 (WINTER 2020)

Informatie: <http://www.washmapsociety.org/The-Portolan-Journal.htm>

Kupfer, Carl, & David Buisseret, 'The Maps of Claude Bernou (c. 1638-1716)' (blz. 8-17).

Grava, Lars, 'At the Edge of Empires: the Baltic States in Antique Maps' (blz. 18-25).

Hessler, John, 'More Than Just Cases II: Using Artificial Neural Networks to Map COVID-19 Social Media Sentiment' (blz. 26-28).

Caldwell, Larry, 'Selling America: The General Land Office and the Rector-Conway Surveying Dynasty' (blz. 29-49).

Dym, Jordana, & Denise A.S. Moura, 'From São Paulo to Zoom: Advice for Hosting a Virtual History of Cartography Symposium' (blz. 50-57).

Stewart, Roger, 'Ruscelli's Portrait at the Art Institute of Chicago' (blz. 58-59).

Dat Narrenschip

**Grote collectie antieke landkaarten
en stedenprenten van alle delen van de wereld**

Turfkaai 11 (bij de bushalte)
4331 JV Middelburg

telefoon
0118 674141

mobiel:
06 28146967

e-mail
mail@datnarrenschip.nl

**Antiquariaat
Dat Narrenschip**

Openingstijden: Ook gevestigd te Amsterdam

donderdag
11.00 – 21.00 uur
Singel 276
1012 WG Amsterdam

vrijdag
12.00 – 17.00 uur
Geopend: zaterdag
10.30 – 17.30

zaterdag
11.00 – 17.00 uur

www.datnarrenschip.nl

Halfjaarlijkse veiling van boeken, manuscripten en grafiek mei en november

met o.a. Nederlandse en buitenlandse kartografie,
topografie en geschiedenis

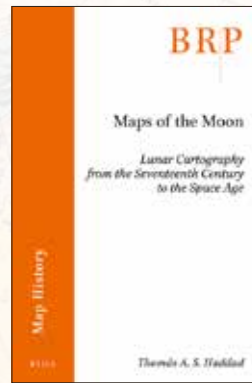

BUBB KUYPER

VEILINGEN BOEKEN, MANUSCRIPTEN & KUNST

Kenaupark 30 • 2011 MT Haarlem
tel. 023 5323986 • info@bubbkuypers.com

veilingdata en online catalogi op
www.bubbkuypers.com

December 2019
Paperback (vi, 98 pp.)
ISBN 9789004400887
E-ISBN 9789004400894
Price € 70
brill.com/rpmh

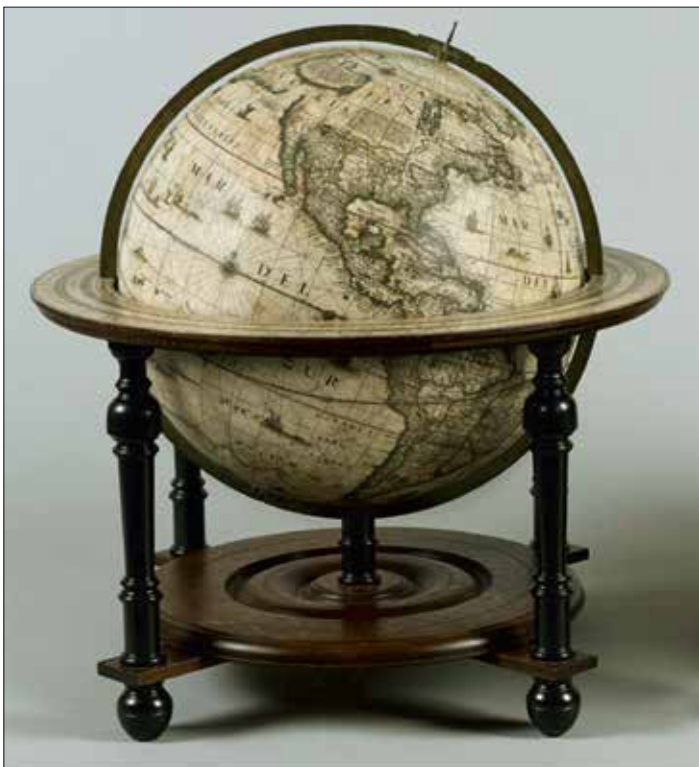
Maps of the Moon

*Lunar Cartography from the
Seventeenth Century to the Space Age*

Thomás A. S. Haddad

When does a depiction of the moon become a lunar map? This publication addresses this question from theoretical and historical standpoints. It is argued that moon maps are of crucial importance to the history of cartography, for they challenge established notions of what is a map, how it functions, what are its purposes, and what kind of power it embodies and performs. The work also shows how terrestrial cartography has shaped the history of lunar mapping since the seventeenth century, through visual and nomenclature conventions, the cultural currency of maps, mapmakers' social standing, and data-gathering and projection practices.

BRILL

MAPS
GLOBES
TELLURIUMS
PLANETARIUMS
ARMILLARY SPHERES
GLOBE CONSERVATION

<http://www.irisglobes.nl>

Inter-Antiquariaat Mefferdt & De Jonge

INKOOP en VERKOOP oude kaarten en stadsgezichten

Bernard Zweerskade 18, 1077 TZ Amsterdam, T: 020-6640841

www.inter-antiquariaat.nl

interantiquariaat@chello.nl

In- en verkoop: **antiquarische boeken**

prenten

decoratieve grafiek

Brede sortering:

- Geïllustreerde drukken 15-19e eeuw
- Topografie
- Atlassen
- Reisboeken
- Oude kunstgrafiek
- Natuurlijke historie

Antiquariaat
Plantijn

Ginnekenmarkt 5 - 4835 JC Breda
Telefoon: 076 560 44 00
Mobiel: 06 532 994 10
E-mail: dieter.d@planet.nl
www.plantijnmaps.com

Internetveilingen

Februari, Maart, April, Mei, Juni,
September, Oktober en November

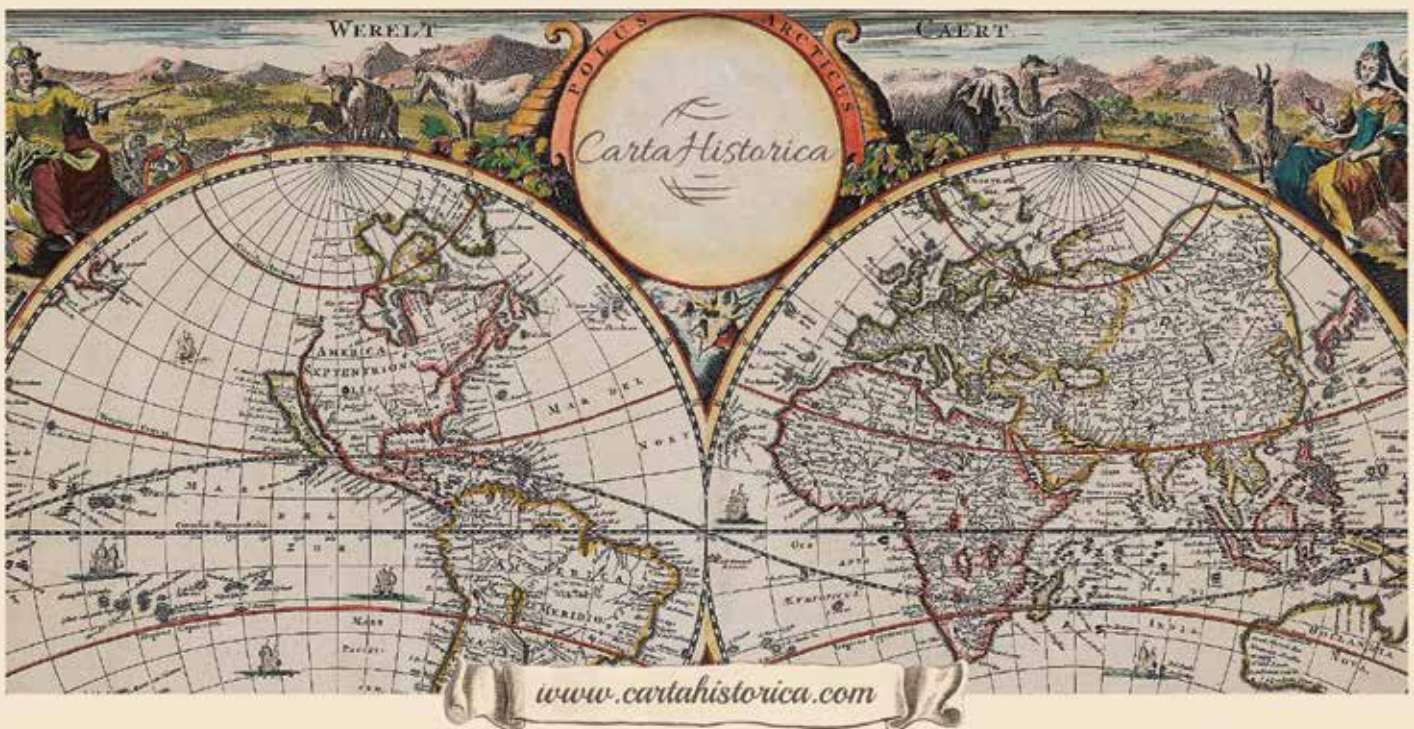

www.swaen.com

Inbreng voor deze internet-veilingen is mogelijk
gratis taxatie - email: paulus@swaen.com

Tel. London + 44 (0)750 937 0039 / USA +1 727 687 3298

Sinds 40 jaar inkoop en verkoop van oude kaarten en atlassen
online catalogus met meer dan 2000 items

*A map enthusiast with 40 years of pure passion.
Discover maps from all over the world.*

 [cartahistorica](https://www.instagram.com/cartahistorica)

 [cartahistorica](https://www.facebook.com/cartahistorica)

 info@cartahistorica.com